

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

URBAN BOLJKA

Mentor: red. prof. dr. Zinka Kolarič

**ZAGOTAVLJANJE MATERIALNE IN SOCIALNE VARNOSTI
MLADIH V DRUŽBI TVEGANJA**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2003

UVOD	3
I. TRŽNO-TEKMOVALNA STRATEGIJA MLADIH ZA ZAGOTAVLJANJE MATERIALNE VARNOSTI	5
1. VSTOP V SISTEM PRIDOBITNEGA DELA	5
1. 1. Kriza zaposlitvene družbe.....	6
1. 2. Sklep.....	13
2. SPREMEMBE V IZOBRAŽEVALNEM SISTEMU	14
2. 1. Izobraževanje kot strategija mladih za obvladovanje tveganj.....	14
2. 2. Izobraževanje kot strategija mladih za zagotavljanje materialne varnosti	16
2. 3. Porazdelitev možnosti skozi izobrazbo	18
2. 4. Sklep.....	21
II. NETRŽNO-REDISTRIBUTIVNA STRATEGIJA DRŽAV BLAGINJE ZA ZAGOTAVLJANJE SOCIALNE VARNOSTI	23
1. ZAGOTAVLJANJE POLNE ZAPOSLENOSTI IN DELOVNA BLAGINJA.....	24
1. 1. Kriza države blaginje.....	26
1. 2. Tri oblike aktivacijskih politik	29
1. 3. Sklep.....	33
2. ALTERNATIVA DELOVNI BLAGINJI	35
2. 1. Problemi socialnih politik utemeljenih na delovni blaginji.....	35
2. 2. (Ne)centralnost plačanega dela pri zagotavljanju socialne varnosti.....	36
2. 3. Osnovni državljanski dohodek	38
2. 4. Sklep.....	45
ZAKLJUČEK	47
Literatura.....	50

UVOD

Osrednja tema diplomskega dela so strategije mladih za zagotavljanje materialne in socialne varnosti, predvsem pa analiza novih porajajočih se družbenih struktur in nove družbene dinamike, v katerih se uporabljajo. Te strategije predstavljajo iskanje neke nove gotovosti v družbi, kjer se zdi, da postaja negotovost, ki jo povzročajo naraščajoča tveganja, glavna determinanta življenja mladih. S pojmom mladi označujem predvsem mlade v t.i. obdobju postmladosti, ki zajema prvo polovico dvajsetih let, in mlade v obdobju t.i. mlajše odraslosti, ki zajema drugo polovico dvajsetih let.

Tako, kot je pomenil pojav obdobja industrijske moderne prelom z družbenimi strukturami tradicionalnih družb, tako se tudi družbene strukture industrijske moderne vse hitreje spreminjajo. Industrijska moderna je bila posledica procesov modernizacije, ki so obsegali ekonomske (industrializacija in urbanizacija), kulturne (reformacija, razsvetljenje, francoska revolucija) in politične (delavsko gibanje) spremembe. Ti modernizacijski procesi danes postajajo reflektivni – sami sebi postanejo tema in problem. Povzročajo nova tveganja in nove negotovosti, ki se z nadaljnjim razvojem sistematično zastrujejo in vse bolj prekrivajo industrijsko moderno. Tveganje postaja tako glavni dejavnik družbenih sprememb in tvorec novih družbenih struktur. Te zahtevajo nov paradigmatični pogled na problematiko sedanosti. Na ta način se vse bolj uveljavlja koncept družbe tveganja.

Osnovna teza diplomskega dela je, da ostajajo, kljub prehodu iz obdobja industrijske moderne v obdobje družbe tveganja, splošno uveljavljene in družbeno legitimne strategije za zagotavljanje materialne in socialne varnosti mladih nespremenjene. V največji meri so še vedno vezane na sistem pridobitnega dela. Ta mladim predstavlja osrednjo institucijo družbe tveganja, saj jim omogoča zadovoljevanje tako materialnih kot tudi socialnih potreb. Cilj naloge je pokazati, da se v družbi tveganja strukturne značilnosti sistema pridobitnega dela spreminjajo in pomembno vplivajo na uspešnost strategij. Ob spreminjajočih se strukturah sistema pridobitnega dela postajajo za velik del mladih strategije, ki so bile v industrijski moderni uspešne, v družbi tveganja relativizirane, nekatere pa celo razvrednotene.

Posameznik in posameznica imata tako za zagotavljanje svoje materialne in socialne varnosti v tržni družbi v temelju na voljo dve splošno uveljavljeni strategiji (tudi naloga sledi tej razdelitvi).

V prvem delu bo analiza obsegala individualistično *tržno-tekmovalno strategijo* mladih za doseganje čim višje stopnje materialne varnosti. Materialna varnost je pojem, ki ga uporabljamo za opis dohodkovne varnosti. V nalogi se navezuje na sistem pridobitnega dela kot vir ekonomskih nagrad in pa na izobraževalni sistem kot dejavnik, ki odločilno vpliva na možnosti vključevanja posameznikov v prvi sistem. Racionalnost uporabe tržno-tekmovalne strategije se kaže v doseganju materialne varnosti skozi srečevanje posameznikov v tržni tekmi. Osredotočil se bom le na dva sistemska elementa te strategije: 1. na spremembe v sistemu pridobitnega dela (porast fleksibilnih nestandardnih oblik zaposlovanja, nezmožnost zagotavljanja polne zaposlenosti) in 2. na spremembe v izobraževalnem sistemu (hkratno razvrednotenje in povečevanje pomena izobrazbe).

V drugem delu bo analiza obsegala *netržno-redistributivno strategijo* držav blaginje za zagotavljanje socialne varnosti. Socialno varnost države blaginje zagotavljajo s sistemi socialnega varstva, s katerimi je določena pravica do denarnih dajatev ob nastopu socialnega primera. Racionalnost netržno-redistributivne strategije je torej v vključevanju posameznikov v te sisteme, saj jim ti zagotavljajo socialno varnost in obvladovanje tveganj, ki izhajajo iz sistema pridobitnega dela. Spreminjajoče se strukture sistema pridobitnega dela pa vplivajo tudi na sisteme socialnega varstva. Tako je vključevanje vanje v družbi tveganja dostopno vse manjšemu delu posameznikov in posameznic (predvsem mladim, ki šele vstopajo na trg delovne sile). V zadnjem delu naloge bom prav zaradi tega opozoril na možnost alternativnega sistema socialne varnosti. Predstavil bom idejo osnovnega državljskega dohodka. Ta odpravlja monopol, ki ga ima plačano delo pri zagotavljanju socialne varnosti in socialne vključenosti mladih.

I. TRŽNO-TEKMOVALNA STRATEGIJA MLADIH ZA ZAGOTAVLJANJE MATERIALNE VARNOSTI

1. VSTOP V SISTEM PRIDOBITNEGA DELA

Cilj tega dela naloge je pokazati, da predstavlja *tržno-tekmovalna strategija* obvezujočo pot mladih pri doseganju materialne varnosti in obvladovanju tveganj. V pogojih industrijske moderne je bila tržno-tekmovalna strategija uspešna in zato racionalna strategija, saj je sistem pridobitnega dela¹ omogočal skoraj polno zaposlenost². V pogojih družbe tveganja pa je ta strategija zaradi strukturnih sprememb na trgu delovne sile mladim vse težje dostopna. Omejena je predvsem na posameznike in posameznice, ki se nahajajo v standardnih zaposlitvah³.

HIPOTEZA 1: Vstop v sistem pridobitnega dela v družbi tveganja še vedno predstavlja racionalno strategijo pri doseganju materialne varnosti in obvladovanju tveganj, vendar pa jo zaradi porasta fleksibilnih nestandardnih oblik zaposlovanja⁴ in vse težjega vstopa mladih v ta sistem lahko uporabi vse manjši del posameznikov in posameznic.

¹ Pojem sistem pridobitnega dela uporabljam kot skupno oznako za: 1. t.i. 'aktivni' del tega sistema, kjer se na trgu odvija interakcija med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili (obdobje, ko se posameznik dejansko nahaja na trgu in ne v zaposlitvi), in 2. 'pasivni' del tega sistema (obdobje, ko se posameznik nahaja v zaposlitvi). Pojem vključuje tudi definicije kaj je družbeno priznano in sprejemljivo delo ter temu pripadajoč vrednostni sistem.

² »Koncept polne zaposlenosti je po drugi svetovni vojni veljal za preventivni mehanizem, ki naj bi, med drugim, z zagotavljanjem zaposlitve vsem iskalcem zaposlitve odpravil neprostovoljno brezposelnost ter tako zagotavljal, da se obdobje visoke brezposelnosti iz časa velike depresije ne bi več ponovilo« (Ignjatović, 2002: 5). Polno zaposlenost je za daljše obdobje lahko zagotovila le manjša skupina držav, zato lahko govorimo o navidezni polni zaposlenosti, saj je »v večini primerov bila polna zaposlenost obsojena na kratko obdobje med letoma 1960 in 1974« (Esping-Andersen v Ignjatović, 2002: 12). Več o sistemu polne zaposlenosti tudi v drugem poglavju.

³ S standardnimi zaposlitvami mislim na zaposlitve za nedoločen čas s polnim delovnim časom.

⁴ »Najlažja je negativna definicija. Fleksibilne oblike dela in zaposlitve so vse, razen zaposlitve za nedoločen čas s polnim delovnim časom. Poskus razvojne definicije bi bil naslednji: fleksibilne oblike dela in zaposlitve nastajajo zaradi gospodarske krize, in sicer pod pritiskom delodajalcev in zaradi deregulacije zaposlovanja s

1. 1. Kriza zaposlitvene družbe

V tem delu naloge bom pojasnil strukturne spremembe v sistemu pridobitnega dela v družbi tveganja. Analiza bo obsegala tri sklope in sicer:

1. ustvarjanje rezervne armade delovne sile
2. fleksibilizacija zaposlovanja
3. polarizacija družbe in mladi na trgu delovne sile

Ustvarjanje rezervne armade delovne sile

»Posledica uspeha tehnološko naprednega kapitalizma je naraščajoča brezposelnost, ki jo je vedno težje pripisati cikličnim ekonomskim krizam. Zato moramo spremeniti naše ekonomsko izrazoslovje. Ekonomska rast ni več indikator ustvarjanja novih delovnih mest, tako kot tudi ustvarjanje novih delovnih mest ni več indikator zaposlovanja, zaposlovanje pa ni več indikator dohodka in varnega statusa.« (Beck, 1999)

Na začetku 21. stoletja mnogo avtorjev napoveduje krizo zaposlitvene družbe. Rifkin (1996: 221-231), Aranowitz, DiFazio in drugi (1998: 31-81) zagovarjajo tezo, da vstopamo v novo zgodovinsko fazo, za katero je (bo) značilen neizogiben upad delovnih mest. V center tega zgodovinskega premika postavljajo napredek informacijske in komunikacijske tehnologije. Rifkin (1995: 222) ugotavlja, da silnice globalne ekonomije hitijo proti avtomatizirani prihodnosti. To pomeni, da postajajo ljudje vedno manj nepogrešljivi del produkcijskega procesa. Ekonomska rast je zato mogoča brez zaposlovanja novih delavcev oziroma z zaposlovanjem vse manjšega števila delavcev ('*jobbloss growth*'⁵). Povečuje se torej pomen novih tehnologij, ki določajo strukturne spremembe v sistemu pridobitnega dela, saj

strani države. Funkcionalna opredelitev bi povedala, da te oblike dela omogočajo delodajalcem odpuščanje in najemanje delavcev z manj omejitvami in da so zanje praviloma cenejše od redne zaposlitve s polnim delovnim časom. » (Svetlik, 1994: 124, 125)

⁵ Pojem '*jobbloss growth*' predstavlja prelom s 50. in 60. leti 20. stoletja, ko se je ekonomska rast dosegala na račun zaposlovanja nove delovne sile in kapitalskih investicij. (Vilroxx, 1993: 206)

omogočajo organizacijam racionalizacijo proizvodnje in s tem zmanjševanje potreb po delovni sili.

Strukturne spremembe v sistemu pridobitnega dela so zaradi tega opazne v različnih gospodarskih sektorjih – industrijskem, informacijskem kot tudi storitvenem. Ti trendi so najbolj očitni v industrijskem sektorju (v delovno intenzivnih panogah, ki so temeljile na množični proizvodnji), kjer se je med leti 1971 in 1990 samo v ZDA zaradi uvajanja novih tehnologij ukinilo 8 milijonov delovnih mest. Uvajanje novih tehnologij pa ne ukinja delovnih mest le v gospodarskih sektorjih, za katere je značilna množična proizvodnja (Aranowitz in dr., 1998: 34-46). Tako Coates (1996: 156) napoveduje zmanjševanje števila zaposlenih tudi v do sedaj rastočem informacijskem sektorju. Coates trdi, da je uveljavljeno prepričanje o delavcu v informacijskem sektorju, ki pri svojem delu uporablja analitično znanje, le mit. Ugotavlja, da velika večina zaposlenih v informacijskem sektorju niso t.i. '*knowledge workerji*', ki bi bili zaradi svojega znanja nezamenljivi – z novo, napredno tehnologijo. Zato je mnenja, da bo novi val informacijske tehnologije povzročil zmanjševanje zaposlovanja tudi v informacijskem sektorju. Množijo pa se tudi že podobno pesimistične napovedi za storitveni sektor. »Tako nekateri scenariji napovedujejo tudi do 30 % zmanjšanje števila zaposlitev v storitvenem sektorju do leta 2010« (Coates, 1996: 156). Eden izmed razlogov za te pesimistične napovedi je v pogojih, ki se vzpostavljajo ob povečevanju stopenj brezposelnosti in posplošitvi zaposlitvenih negotovosti. Ti pogoji povzročajo premeščanje zadovoljevanja posameznikovih potreb po storitvah (terciarnih potreb) iz storitvenega sektorja v domače gospodinjstvo. Razlog za to je v tem, da je zadovoljevanje teh potreb v okviru domačega gospodinjstva za vse večji del populacije s stroškovnega stališča bolj racionalno, kot pa je zadovoljevanje teh potreb na trgu. Tako narašča pomembnost produkcije storitev znotraj gospodinjstva (Gershuny v Offe in Heinze, 1996: 122). Vse več terciarnih potreb posameznik ne zadovoljuje skozi storitveni sektor, ampak skozi individualno delo v gospodinjstvu. Oblikuje se nova sfera, ki jo Gershuny imenuje ekonomija samooskrbe (*self-service economy*). Gershuny tako ugotavlja, da rast ekonomije samooskrbe posledično povzroča upad povpraševanja po delovni sili tudi v storitvenem sektorju in ne povečevanja povpraševanja kot je to predpostavljala Bell (1976). (Esping-Andersen, 1993: 10)

Varnost zaposlitve se zaradi teh trendov zmanjšuje. Delavci, ki zaposlitev še imajo, pa so pod stalnim pritiskom, da jo bodo izgubili. Zato »brezpogojno sprejemajo pogoje, ki jih postavljajo delodajalci. Ti pogoji vključujejo obvezne nadure, hitrejši ritem dela in slabše

delovne razmere« (Aranowitz in dr.,1998: 32). Opazno je tudi podaljševanja delovnega tedna (seveda le za tiste posameznike in posameznice, ki so trdno vključeni v sistem pridobitnega dela – t.i. jedrni zaposleni). Kot trdi Rifkin (1996: 223), v ZDA več kot 25 % zaposlenih za nedoločen čas s polnim delovnim časom dela že 49 ur na teden. Organizacije se raje odločajo za manjše število zaposlenih, ki pa imajo daljši delovni teden. Razlog za to so stroški zaposlitve večjega števila delavcev oziroma stroški prispevkov za njihovo socialno varnost. Z zaposlitvijo manjšega števila delavcev se ti stroški kljub plačevanju nadur nižajo. Tako se ustvarja vzdušje, ko je posameznik zadovoljen že s tem, da zaposlitev ima, in se ne ukvarja, kot v prejšnjih desetletjih, z višino plače, nezadostno socialno varnostjo – skratka z izboljšanjem svojih pogajalskih pozicij. Posledica te situacije na trgu delovne sile je, da posamezniki in posameznice sprejemajo tiste zaposlitve, ki so na razpolago, in se ne ozirajo na vse manjši obseg socialnih pravic ter vse manjšo materialno varnost.

Posledica te 'delo uničujoče ekonomije' (*job-destroying economy*), kot jo poimenuje Aranowitz (1998: 47), je posplošitev strahu pred revščino in socialno mobilnostjo navzdol, ki ne izbira glede na razredno pripadnost.⁶ »Družba poznega kapitalizma povzroča dolgoročno dekonstrukcijo varnosti zaposlitve, medtem ko se – ironično – delo kot vrednota, vse bolj postavlja na piedestal.« (Aranowitz in dr.,1998: 40)

Zgoraj opisani trendi (v različnih gospodarskih sektorjih) povzročajo ustvarjanje vse večje rezervne armade delovne sile. Ta ustvarja atmosfero negotovosti in je onemogočila kolektivni odpor s strani delavskega gibanja ter poslabšala njegovo pogajalsko pozicijo⁷. (Leonard, 1997: 119)

⁶ Seveda generalizacija zaposlitvenih negotovosti še ne pomeni, da se izenačujejo tudi zmožnosti posameznikov in posameznic za obvladovanje tveganj, ki izhajajo iz sistema pridobitnega dela. Te možnosti ostajajo še vedno močno družbeno strukturirane in selektivno vplivajo na določene skupine – te se različno odzovejo na pojav novih negotovosti.

⁷ Govorimo lahko tudi o krizi sindikatov (sindikalizma). »Njihova organizacijska kapaciteta upada, saj za številne med njimi postaja nezmožnost kolektivne mobilizacije članstva resen problem (...) Nosilne skupine strukturnih, kontekstualnih dejavnikov sindikalizma ob koncu 20. stoletja so: kumulativni učinki dolgoročnejših restrukturacij zaposlovanja, povezanih s procesi 'deindustrializacije'; zaostrene ekonomske razmere, združene s (sprotnim) pojavom rastoče brezposelnosti; razpad tradicionalnega političnega okvira sindikalizma ter spremembe vrednost in življenjskih usmeritev znotraj velikih skupin delovno aktivnega prebivalstva.« (Stanojević, 1996: 36-38)

Fleksibilizacija zaposlovanja

Posledica racionalizacije proizvodnje pa ni le ustvarjanje vse večje rezervne armade delovne sile, ampak tudi fleksibilizacija zaposlovanja⁸. Ta se pojavlja kot odziv delodajalcev na vse večjo mednarodno konkurenco, globoke ekonomske recesije, spreminjajoče zahteve strank in tehnološke spremembe. Fleksibilne oblike dela in zaposlitve so se v razvitih družbah začele pojavljati zlasti po letu 1975 in še posebej ob dolgotrajnih gospodarskih krizah. Za porast tovrstnih zaposlitev je pomembna tudi selitev proizvodnje iz industrijskega v storitveni sektor, kjer je sprotno prilagajanje zahtevam strank še nujnejše in tudi lažje kot v industriji. Naslednji razlog je, da velika podjetja selijo najmanj stabilne dele proizvodnje v manjša podjetja. Tako eksternalizirajo tveganje, ki so ga poprej nosila sama, majhna podjetja pa to tveganje največkrat prevalijo na zaposlene. (Svetlik, 1994: 124)

Z uvajanjem fleksibilnih oblik dela in zaposlitve se socialne razmere prebivalstva slabšajo, saj se na te oblike zaposlitev veže mnogo manj socialnih ugodnosti, pa tudi same po sebi so kot vir zagotavljanja materialne varnosti bolj negotove. Priča smo vse bolj nestalnim delovnim karieram, ki so vedno pogosteje sestavljene iz faz začasnih zaposlitev, nezaposlenosti in prehodov med njimi (Svetlik, 1994: 124). Sistem zaposlovanja je v sistemu polne zaposlenosti temeljil na standardizacijah v vseh svojih dimenzijah: glede delovnega prava, delovnega kraja in delovnega časa. Zaradi dekonstrukcije in fleksibilizacije teh treh dimenzij je ta standardiziran sistem polne zaposlenosti v družbi tveganja pod vse večjim pritiskom. (Beck, 2001: 205)

⁸ »Fleksibilizacijo zaposlovanja lahko razumemo kot multidimenzionalne procese, ki hkrati potekajo na različnih ravneh (od mikro prek mezzo do makro) in v različnih obsegih (glede na razmere, v katerih so posamezni trgi delovne sile pred fleksibilizacijo – delovni standardi, vloga države, pogoji zaposlovanja, ugodnosti, ki izhajajo iz zaposlitve), ki pa svojo težo dosežejo šele na lokalni mikro ravni kot procesi deregulacije in diferencializacije zaposlovalnih sistemov, politik oziroma strategij zaposlovanja posameznih podjetij, organizacije delovnega procesa v vse bolj 'sovrážnem' okolju ter kot načini reagiranja sindikatov in zaposlenih oziroma iskalcev zaposlitve na te spremembe.« (Ignjatović, 2002: 106)

Posledica te destandardizacije⁹ in segmentacije¹⁰ je prehod iz enotnega industrijsko družbenega sistema pridobitnega dela v nov sistem fleksibilne, pluralne, decentralizirane podzaposlenosti¹¹. Značilnost prvega sistema je prevlada zaposlitev za nedoločen čas s polnim delovnim časom, ki imajo svojo radikalno alternativo v brezposelnosti in odsotnosti dohodka in s tem nezmožnosti zagotavljanja materialne varnosti. Nov sistem te alternative (v smislu odsotnosti dohodka) morda celo ne pozna več, saj je brezposelnost v podobi raznih oblik podzaposlenosti tako rekoč integrirana v sistem zaposlovanja. V novem sistemu pridobitnega dela družbe tveganja brezposelnost zamenja generalizacija zaposlitvenih negotovosti, ki jih sistem polne zaposlenosti v družbi industrijske moderne ni poznal (Beck, 2001: 207). Beck (2001: 208) tako ugotavlja, da je značilnost novo nastalega sistema pridobitnega dela prepletanje prejšnjega sistema polne zaposlenosti z novim sistemom fleksibilnih, nestandardnih zaposlitev. Tisto, kar je bilo doslej v sistemu polne zaposlenosti antitetično zoperstavljeno (formalno in neformalno delo, zaposlitev in brezposelnost), se v družbi tveganja združi v nov sistem fleksibilnih in tveganih oblik podzaposlenosti. Ta integracija brezposelnosti skozi pluralizacijo razmer pridobitnega dela pa ne izrine v celoti znanega sistema zaposlovanja, temveč ga le prekrije.

Polarizacija družbe in mladi na trgu delovne sile

Družba tveganja ustvarja nov sistem pridobitnega dela, ki se od sistema pridobitnega dela v obdobju industrijske moderne razlikuje predvsem v ukinjanju polne zaposlenosti in vedno večji bifurkaciji trga delovne sile, ki poteka vzdolž standardiziranih in destandardiziranih norm uporabe delovne sile (v časovnem, prostorskem in socialnopravnem pogledu). Ustvari se nova razcepitev trga dela med enotnim 'normalnim' trgom dela industrijske družbe (polna

⁹ »Oblike destandardizacije se razlikujejo glede na kulturne, družbene in gospodarske modele, ki prevladujejo v različnih državah.« (Ignjatović, 2003: 62)

¹⁰ Proces segmentacije analizirajo segmentacijske teorije trga delovne sile. Za njih je značilno, da opuščajo predstave o enotnem trgu dela. Trg dela sestavljajo različni segmenti, ki niso zlahka prehodni. Za vsak segment so značilni različni mehanizmi delovanja: pogoji zaposlovanja, različna pravila vstopanja na trg dela ter tipične povezave vsakega segmenta z različnimi odseki delovne sile (Kramberger, 1999: 97). Segmentacija poteka vzdolž dveh osi: socialne, ki trg deli na primarni in sekundarni in tehnične, ki trg deli na interni in eksterni.

¹¹ »Podzaposlene ali delno brezposelne so osebe, ki so sicer zaposlene, vendar bi želele delati več ali na zanje bolj primernih delovnih mestih.« (Svetlik v Ignjatović, 2002: 113)

zaposlenost, visoka varnost zaposlitve, visoka materialna varnost) in fleksibilno-pluralnim trgom podzaposlenosti družbe tveganja (nestandardne fleksibilne zaposlitve, nizka varnost zaposlitve, majhna možnost za karierno napredovanje, nizka materialna varnost). Pomembno je, da se drugi trg dela kvantitativno širi in vedno bolj obvladuje prvega. (Beck, 2001: 208)

»To gre z roko v roki z izoliranjem enega dela prebivalstva, ki je trdno integriran v tržišče delovne sile, ki se v celoti zmanjšuje, in naraščajoče ne-več-manjšine, ki v sivi coni podzaposlenosti, vmesne zaposlitve in trajne brezposelnosti živi od vedno bolj skromnih javnih sredstev ali od neformalnega dela (lastno delo, delo na črno itd)« (Beck, 2001: 131). Tudi Rifkin ugotavlja, da strukturne spremembe na trgu delovne sile neizogibno povzročajo polarizacijo družbe. Trdi, da se svet vse bolj deli na dva nespravljiva pola. Na eni strani je 'high-tech' elita, ki nadzoruje in vodi globalno ekonomijo, na drugi strani pa vse večje število nezaposlenih in podzaposlenih, ki imajo le malo možnosti za smiselno zaposlitev v vse bolj avtomatiziranem svetu. »Premik od množične zaposlenosti k elitni delovni sili je torej tisto, kar ločuje delo v industrijski dobi od dela v informacijski dobi« (Rifkin, <http://www.jobletter.org.nz/art/rifkin01.htm>, 1-3). Tako npr. elitni delavci (*elite knowledge workers*)¹², kot jih poimenuje Rifkin, predstavljajo le 4 % delovne sile v ZDA, zaslužijo pa toliko kot 51 % celotne delovne sile.« (Gorz, 1997: 7)

Zaradi tega se je že v osemdesetih letih pojavila teza o dvotretjinski družbi. Njena glavna ideja je, da je potrebno opustiti naivne ideološke predstave o progresivnem loku družbenega razvoja sodobnih in predvsem prihodnjih družb ter ga nadomestiti z realnejšo predstavo o dvotretjinski delitvi družbenega bogastva in blagostanja. To pomeni izpostaviti grobo dejstvo, da bo, ne glede na gospodarsko rast, produkcijske stroške in produktivnost dela, tretjinski del

¹² Gorz (1997: 45) ugotavlja tudi, da t.i. 'elitni delavci' niso elita zato, ker bi imeli boljše sposobnosti od drugih, ampak zato, ker so bili izbrani med množico enako sposobnih. Ti delavci ohranjajo centralnost delovne etike v ekonomskem kontekstu, kljub temu da delo izgublja svojo centralnost, saj so potrebe gospodarstva po njem vse manjše. S stališča stroškov je za organizacije bolj smotno, da se majhna količina še potrebnega dela skoncentrira v majhni elitni skupini delavcev. Ti so prežeti z zavedanjem o svoji zasluženi privilegiranosti, ki so jo dosegli s svojo marljivostjo in zagnanostjo, ki ju ločujeta od drugih 'luzerjev'. V resnici bi vsaka organizacija lahko zaposlovala večje število ljudi, ki bi delali manj (npr. 20 ur na teden). Vendar pa se tako ne bi ustvarila elita, ki je pripravljena za to, da elita tudi ostane, storiti marsikaj (npr. sprejemanje povečevanja števila delovnih ur na teden, opravljanja nadur, itd.).

vsake generacije socialno izključen¹³, oziroma prisiljen živeti na družbenih marginah (Nagel in Wallace v Rener, 2000: 100). Spremembe sistema pridobitnega dela pa ne prizadenejo enako vseh starostnih skupin. Tako je veliko verjetnejše, da bodo del teh družbenih margin postali mladi, ki šele vstopajo na trg delovne sile, kot pa skupine, ki so vanj že trdno integrirane.¹⁴ Prav mladi so tista skupina zaposlenih, ki prevzemajo nase tveganje hitrejšega menjavanja zaposlitev ter pogostejših prehodov iz stanja delovne aktivnosti v stanje brezposelnosti in obratno. Gre za vedno večjo starostno diferenciacijo glede na obliko zaposlovanja (Ignjatovič, 2000: 28). Spremembe sistema pridobitnega dela tako s svojimi značilnostmi (porast nestandardnih zaposlitev, upad stalnih zaposlitev¹⁵, povečane stopnje brezposelnosti in nezmožnost zagotavljanja polne zaposlenosti) povzročijo, da prej jasno in linearno načrtane življenjske biografije mladih (vstop v izobraževanje – zaključek šolanja – stalna zaposlitev – kariera), postanejo vse bolj nestalne in nepredvidljive. Značilno za obdobje po zaključku šolanja je torej povečana dinamika menjavanja faz začasnih zaposlitev, brezposelnosti in prehodov med njimi. To pomeni, da se mladi, ki vstopajo na trg delovne sile soočajo s sistemom pridobitnega dela, ki ga zaznamuje negotovost, vse večje tveganje in manjša zmožnost zagotavljanja materialne varnosti. Poleg tega se morajo mladi nenehno potrjevati kot izvirni in kreativni ljudje ter sprejemati tako dobre kot tudi slabe strani fleksibilnih nestandardnih zaposlitev. Če tega niso sposobni, slej ko prej izpadejo iz konkurenčnega boja za kreativna delovna mesta, za doseganje dobrega standarda in pristanejo v množici tistih, ki živijo od slabo plačanih, predvsem pa neperspektivnih služb ali pa ostanejo celo brez dela. (Ule, 2000: 31)

¹³ »S pojmom socialna izključenost razumemo izključenje oziroma omejeno sodelovanje v ključnih virih, institucijah in mehanizmih, ki integrirajo posameznika v družbo. Omejitve pri uporabi različnih virov pripeljejo do slabše kakovosti življenja posameznikov na različnih področjih, saj ne morejo ustrezno zadovoljevati svojih potreb.« (Klemenčič, 1998: 3)

¹⁴ V času odpuščanja so tako mladi zaradi principa 'last-in-first-out' ena izmed najbolj ranljivih skupin.

¹⁵ »Ob tem, da je upad stalnih zaposlitev splošen trend, je treba poudariti, da so zaposlitvene priložnosti na različnih segmentih trga različne, praviloma pa so boljše zaposlitvene priložnosti povezane s povpraševanjem po visoko usposobljeni in specializirani delovni sili. Na nekaterih segmentih trga, na katerih je povpraševanje po mladi delovni sili, ki prihaja iz šol dobro izobražena, veliko (npr. povpraševanje po mladih strokovnjakih v računalništvu, programiranju, tehnološkem razvoju ipd.) mladi še vedno lahko takoj oziroma zelo hitro dobijo dobre in trajne zaposlitve. Predvsem mladi, ki so slabše izobraženi in usposobljeni, pa se morajo spopasti s slabšimi zaposlitvenimi priložnostmi, med katerimi prevladujejo netipične zaposlitve.« (Trbanc in Verša, 2000: 343)

1. 2. Sklep

»Vzpostavil se je nov družbeni sistem, ki množično ukinja delovna mesta.« (Gorz,1997: 1)

Ta citat le delno ponazori dogajanje v sistemu pridobitnega dela družbe tveganja. Spremembe v tem sistemu bi namreč v grobem lahko strnili v dve razsežnosti. Prva razsežnost potrjuje, da postaja družba tveganja, spričo uvajanja novih tehnologij, družba, v kateri poteka množično ukinjanje delovnih mest. Obenem potekajo procesi, ki povzročajo povečano ponudbo delovne sile, in procesi, ki povzročajo stagnacijo povpraševanja po delovni sili ter nezmožnost ustvarjanja novih, predvsem standardnih delovnih mest. Ti trendi tako pričajo o vse večji socialni izključenosti tistih posameznikov in posameznic, ki niso vključeni v sistem pridobitnega dela. Pričajo o dejanski krizi zaposlitvene družbe in krizi sistema standardizirane polne zaposlenosti.

Ugotovimo pa lahko, da obstaja tudi druga razsežnost sistema pridobitnega dela družbe tveganja. Ta prvo do neke mere negira, saj kaže na povečevanje povpraševanja po delovni sili – nestandardni fleksibilni delovni sili. Tako je preko fleksibilno-pluralnega trga delovne sile družbe tveganja socialna vključenost posameznikov tako rekoč zagotovljena. Vendar pa je problematičnost tovrstne vključenosti v tem, da (pogostokrat) ne zadostuje za zagotavljanje zadostne materialne varnosti.

Zaposlitvene priložnosti mladih so v veliki meri vezane prav na fleksibilne nestandardne zaposlitve. Zato se strategija mladih za zagotavljanje zadostne materialne varnosti skozi trg delovne sile vse bolj relativizira. Ta strategija v družbi tveganja še vedno predstavlja obvezujočo pot pri zagotavljanju materialne varnosti in obvladovanju tveganj, vendar pa se zaradi porasta tovrstnega zaposlovanja in vse težjega vstopa mladih v sfero plačanega dela zdi, da je dostopna vse manjšemu delu posameznikov in posameznic. Kljub temu pa so »mladi še vedno socializirani v delovno etiko in možnost individualnih dosežkov, koder naj bi trud in prizadevanja prinašala uspeh, a so hkrati vse bolj izključeni iz zaposlitve in drugih oblik formalne participacije, kjer naj bi se taka etika sploh še lahko uveljavljala.« (Rener, 2000: 101)

2. SPREMEMBE V IZOBRAŽEVALNEM SISTEMU

Cilj tega dela naloge je pokazati, kako sistemska sprememba pridobitnega dela vpliva na izobraževanje in na prihodnost izobraževanja.

V pogojih industrijske moderne je izobraževanje kot element tržno-tekmovalne strategije predstavljalo uspešno in zato racionalno strategijo pri zagotavljanju materialne varnosti ter pri obvladovanju tveganj. Izobrazba je predstavljala instrument, s katerim so posamezniki in posameznice povečevali svojo ekonomsko vrednost na trgu delovne sile, možnosti vključevanja v sistem pridobitnega dela in s tem materialno varnost. V pogojih družbe tveganja pa pride zaradi vsesplošne uporabe te strategije do razvrednotenja izobrazbenih dosežkov. Zato izobrazbeni dosežki v družbi tveganja do neke mere izgubijo funkcijo selekcijskih mehanizmov.

HIPOTEZA 2: Izobraževanje predstavlja v družbi tveganja za mlade še vedno racionalno strategijo pri zagotavljanju materialne varnosti in obvladovanju tveganj, vendar pa pride zaradi izobraževalne ekspanzije do hkratnega razvrednotenja in povečevanja pomembnosti izobrazbenih dosežkov.

2. 1. Izobraževanje kot strategija mladih za obvladovanje tveganj

Nov sistem pridobitnega dela, ki sem ga analiziral v prejšnjem delu, zaznamuje negotovost in vse večje tveganje, ki se pojavljata v obliki podzaposlenosti, ekspanzije nestandardnih, fleksibilnih oblik zaposlitev, pogostih prehodov med obdobji dela in nedela, nižje materialne varnosti in v naraščajočih stopnjah brezposelnosti mladih. Zato postaja tudi prehod iz izobraževalnega sistema v sistem zaposlovanja vse bolj negotov. Da bi mladi postali na trgu delovne sile, na katerega bodo morali po izobraževanju vstopiti, konkurenčni, je naložba v izobraževanje ena izmed racionalnih strategij, ki omogoča minimiranje in obvladovanje teh tveganj. Vzporedno s tem narašča pomembnost odločitev glede izobraževanja, poklicne izbire, podaljševanja šolanja, itd.

Ewald tako meni, da je tveganje način, kako obvladovati in kolonizirati prihodnost.¹⁶ Dogodki, ki se sploh še niso zgodili, močno vplivajo na naša dejanja v sedanjosti. Večja, ko je grožnja oziroma socialna definicija in konstrukcija grožnje, večja je nujnost po spremembi dosedanjih dogodkov (Beck, 1998: 11, 12). Središče zavesti o tveganjih ni več v sedanjosti, temveč v prihodnosti. Tako »ozka grla delovne sile, 'prognosticirana' v modelnih izračunih neposredno vplivajo na izobraževanje; anticipirana grozeča brezposelnost je bistvena determinanta sedanjega življenjskega položaja« (Beck, 2000: 40, 41). Zato imamo v spopadu s prihodnostjo opraviti »s 'projiciranim vzrokom' sedanjega (osebnega ali političnega) ravnanja, katerega relevantnost in pomen rasteta neposredno v sorazmerju z njegovo neizračunljivostjo in njegovo vsebnostjo grožnje in ga ocenjujemo (moramo oceniti), da bi določili in organizirali svoje sedanje ravnanje« (Beck, 2000: 41). Izobrazba je zato v družbi tveganja postala eden ključnih dejavnikov, ki močno vplivajo na možnosti in sposobnosti obvladovanja tveganj in na možnosti, da se jim izognemo. Ob dohodku in moči je prav izobrazba tista, ki omogoča 'osvoboditev' od tveganja.

Izobraževanje kot strategija za obvladovanje tveganj predstavlja težnjo posameznikov in posameznic, da si z nadaljnjim izobraževanjem pridobijo konkurenčno prednost pred ostalimi, kar naj bi jim omogočilo vstop na enotni 'normalni' trg dela industrijske družbe. Uvrstitev na ta trg omogoča večjo materialno varnost (stalnost zaposlitve, višje ekonomske nagrade, stalnost dohodka), predvsem pa možnost izogibanja tveganjem, ki pretijo na fleksibilno-pluralnem trgu podzaposlenosti družbe tveganja v obliki nestandardnih zaposlitev, nestalnosti zaposlitve in majhnih možnostih za karierno napredovanje.

¹⁶ Pojem tveganja se pojavi oziroma se lahko pojavi v družbah, ki so orientirane v prihodnost. V družbah, ki dojemajo prihodnost kot tisto, ki jo mora posameznik, posameznica kontrolirati (Giddens, 1999: 22). Pojem tveganja se na eni strani nanaša na globalno ekološko ogroženost, na drugi pa na individualno tveganje in negotovosti, ki se pojavljajo v okviru spreminjajočih se družbeni struktur na prehodu med obdobjem industrijske moderne in obdobjem družbe tveganja. V diplomskem delu uporabljam pojem v slednjem pomenu.

2. 2. Izobraževanje kot strategija mladih za zagotavljanje materialne varnosti

Teorija človeškega kapitala

Ena izmed najbolj vplivnih teorij, ki analizira odnos med izobraževanjem in zaposlovanjem, je teorija človeškega kapitala. Njena temeljna ideja predpostavlja, da je individualna produktivnost odvisna od vlaganja v človeški kapital (Granovetter v Ivančič, 1999: 46). »Izobrazba je instrument, s katerim ljudje povečujejo svojo produktivnost. Ljudje vlagajo v izobraževanje v mladosti in zgodnji odraslosti in tako oblikujejo človeški kapital« (Ivančič, 1999: 46). Ta jim v prihodnosti omogoča zagotavljanje materialne varnosti.

Teorija človeškega kapitala predpostavlja tudi, da je mogoče posameznikove sposobnosti učenja primerjati z drugimi viri v produkcijskem procesu. Schultz (1963) in Becker (1964) ugotavljata, da povečanje uporabe določenega vira v produkcijskem procesu, v našem primeru znanja, ustvari rezultate, ki so dobičkonosni tako za posameznika (mikro nivo), organizacijo (mezzo nivo) in družbo (makro nivo). Posameznikovo vlaganje v izobraževanje se bo obrestovalo, saj bodo ekonomske nagrade in posledično materialna varnost ob njegovem vstopu v sistem pridobitnega dela toliko večje. Višje izobraženi posamezniki in posameznice bodo posledično prispevali k večji produktivnosti in tudi makroekonomski rasti.

Prepričanje o pravilnosti teorije človeškega kapitala je potrjevalo celotno obdobje po drugi svetovni vojni. Zanj je bila značilna ekonomska rast, ki je potekala vzporedno z izobraževalno ekspanzijo. Številne raziskave so pokazale, da je na individualnem nivoju dejansko obstajala korelacija med izobrazbenimi dosežki posameznikov in posameznic ter njihovimi dohodki (Livingstone, <http://www.oise.utoronto.ca/~dlivingstone/beyondhc/>). Posameznikova naložba v izobraževanje je tako v povojnem obdobju sistema standardizirane polne zaposlenosti, gospodarske rasti in visoke varnosti zaposlitve predstavljala za posameznika racionalno izbiro pri zagotavljanju materialne varnosti.

Ali posameznikova naložba v izobraževanje ohranja svojo funkcijo tudi v sistemu fleksibilno-pluralne podzaposlenosti? Ali torej teorija človeškega kapitala v družbi tveganja še vedno drži?

Teorija človeškega kapitala je nastala po drugi svetovni vojni na optimističnih predpostavkah o napredku, svoboščinah in izboljševanju življenjskih možnosti posameznikov, posameznic ter družbe nasploh. Te predpostavke so ustvarile pogoje polne zaposlenosti in prevlado standardnih oblik trajnih zaposlitev. Družba tveganja pa nasprotno predpostavlja drugačne pogoje, ki radikalno spreminjajo trg delovne sile in celotni sistem pridobitnega dela. Ukinja obdobje standardizirane polne zaposlenosti. Zato tudi teorija, ki je v svojih temeljih izšla iz predpostavk polne zaposlenosti in popolne konkurence na trgu delovne sile, izgublja na svoji pojasnjevalni moči. V družbi tveganja predstavlja izobraževanje še vedno eno izmed najpomembnejših strategij za zagotavljanje materialne varnosti mladih, vendar pa je izobrazbene dosežke vse težje unovčiti na trgu delovne sile, saj ta vse težje absorbira tolikšno količino visoko izobraženih posameznikov. Povečuje se torej pomembnost izobrazbenih dosežkov, po drugi strani pa ta strategija naleti na oviro v trgu dela, ki se manifestira v podzaposlenosti in brezposelnosti.

Kaiser tako ugotavlja, da na vseh stopnjah izobraževalne hierarhije temu ustrezno narašča nagnjenje, da bi se pred grozečo brezposelnostjo umaknili v dodatno in nadaljnje izobraževanje. Tako mladi ostajajo v fazi izobraževanja dlje časa. S tega vidika izobraževalni sistem zlahka postaja ustanova za shranjevanje, neke vrste 'čakalnica', in ne izpolnjuje več tistih nalog, za katere je bil namenjen. (Beck, 2001: 217-220)

»Zaenkrat večina mladostnikov presenetljivo mirno sprejema to globalno in deloma dramatično 'labilizacijo' prehoda v sistem zaposlovanja. Z mešanico razočaranja in upanja večina prenaša, da njihova pridobljena izobrazba pavšalno izgublja vrednost, da se njihova prizadevanja za izobrazbo poklicno ne izplačajo. Istočasno še vedno črpajo pogum iz upanja, da bodo 'nekoč' pobrali plačilo za svoja prizadevanja. Tako je večina mladostnikov, ki jih ogroža brezposelnost, po zaključku izobraževanja konec koncev pripravljena 'začasno' (kakor upajo) sprejeti vsako delo, da bi se najprej sploh integrirali v sistem zaposlovanja. Vendar pa vidijo tudi nevarnost, da bodo s sprejetjem nenaučenih ali priučenih dejavnosti dokončno pregnani na podkvalificirane dejavnosti. Kako močno že danes učinkuje ta pritisk, da bi sprejeli zaposlitvena razmerja pod normalno vrednostjo, je pri tem bistveno odvisno tudi od družbenega okolja in zasebnih življenjskih okoliščin mladostnikov.« (Beck, 2001: 221)

2. 3. Porazdelitev možnosti skozi izobrazbo

Na možnost izbir posameznic in posameznikov glede šolanja ne vplivajo samo njihovi interesi in želje. Mladi imajo v procesu šolanja in izobraževanja nasploh različne izhodiščne možnosti, zaradi različne stopnje ujetosti v tradicionalne življenjske stile, bolj ali manj prikritih pričakovanj okolja, zaradi razlik v družinskih podporah in ekonomskem položaju družin, iz katerih posameznice in posamezniki izhajajo.

V tem delu bom analiziral selekcijske mehanizme v izobraževalnem sistemu družbe tveganja. Zanimalo me bo, kaj vpliva na uspešnost prehoda med sistemom izobraževanja in sistemom pridobitnega dela in kateri so tisti mehanizmi, ki ob inflaciji izobrazbenih dosežkov določajo kriterije selekcije.

Na prvi pogled so ti kriteriji selekcije objektivni, vendar pa (nujno) (de)priviligirajo določene skupine prebivalstva. Čeprav boj za izobrazbo že dolgo ni več omejen le na manjše število družbenih skupin, ne gre podcenjevati družbenih dejavnikov, ki producirajo neenake možnosti znotraj tega sistema. (Mencin-Čeplak, 1996: 69)

Bourdieujev pojem habitusa kot selekcijski mehanizem

Pojem habitusa predstavlja 'sistem dispozicij', ki določajo posameznikovo vsakdanjo prakso, ki se v razslojevalnem družbenem prostoru kaže kot tipičen vzorec posameznikovega vedenja in delovanja, tj. kot določen življenjski stil oziroma kot njegova družbena identiteta. (Škerlep, 1998: 31)

V Bourdieujevem modelu družbe se akterji v vseh družbenih praksah vedejo ekonomično. Akumulirajo kapital in maksimirajo dobiček, ki izhaja iz posedovanja le-tega. Ključen pojem je kapital, s katerim Bourdieu označuje vse tiste dobrine ali lastnosti posameznih akterjev, skupin ali razredov, ki so družbeno redke in zaželene, in si jih zato družbeni akterji skušajo pridobiti. Na splošni ravni vpelje tri vrste kapitala: ekonomski kapital (materialna lastnina), socialni kapital (socialno poreklo) in kulturni kapital (kulturna vrednost) (Škerlep, 1998: 33). Posamezniki in posameznice segajo od tistih, ki so z ekonomskim, kulturnim in socialnim kapitalom najbolj opremljeni, do tistih, ki so pri vseh najbolj prikrajšani.

Posamezniki in posameznice delujejo v družbenem prostoru, ki ga sestavljajo različna funkcionalno in socialno izdiferencirana 'družbena polja' (Škerlep, 1998: 43). Polja so lahko tudi formalno organizirane institucije, v našem primeru šolske institucije. Polja družbenih praks delujejo kot trgi, na katerih posamezniki in posameznice na eni strani akumulirajo svoj kapital in ga na drugi strani unovčijo ter s tem iz njega ustvarijo dobiček. Polja oziroma trgi imajo svoje lastne regulacijske mehanizme, kar pomeni, da je mogoče v njihovem okviru akumulirati in unovčiti le tisti kapital, ki je v skladu z njihovo imanentno logiko. To logiko konstruirajo tisti posamezniki in skupine, ki imajo znotraj nekega polja največ moči, tj. največ akumuliranega kapitala ustrezne vrste (Škerlep, 1998: 33). Ti posedujejo moč in lahko določajo selekcijske prakse.

Bourdieu trdi, da je posledica izobraževalne ekspanzije premeščanje oziroma spreminjanje selekcijskih praks. »Da razredna frakcija ohrani neko svojo prednost ne pomeni nujno, da svoje prakse ohranja, pač pa prej to, da jih spreminja – in sicer tiste, ki zapadejo v proces razvrednotenja, ker se pojavlja vse več kandidatov za določeno kompetenco. Na primer, ob pojavu množičnega izobraževanja izobrazba izgubi značaj redkosti« (Bourdieu v Malnar, 1996: 76). S tem akumulirani kapital, ki je še nedavno imel pomen družbene elitnosti, dobi pomen družbene povprečnosti. Izgubi svojo promocijsko vrednost. Na strani posameznikov, ki se poskušajo povzpeti, sledi to, kar Bourdieu poimenuje učinek razočaranja. Tako ugotavlja, da mladi, ki vstopijo na trg izobrazbenih dosežkov pričakujejo, da je vrednost izobrazbenega vlaganja še vedno enaka, na trgu delovne sile pa potem spoznajo njeno pravo razvrednoteno vrednost (Malnar, 1996: 76). Merilo selekcije se torej ob pojavu množice kandidatov premesti v neko drugo prakso. Zaradi takšnega premeščanja lahko na primer posedovanje neke vrste oziroma stopnje izobrazbe v eni časovni točki nakazuje visoko družbeno umestitev, v naslednji – če se je vmes dogodil splošni strukturni premik v smeri naraščanja povprečne izobrazbe – povprečno ali celo nizko umestitev.

Z vidika ocene možnosti posameznikove selekcije je ključna ugotovitev, da predstavlja raven socialnega izvora (socialno pridobljenega okusa v najširšem smislu) z vidika posameznika in posameznice najbolj kompleksno raven družbene selekcije. Socialni izvor tako določa vrednost posameznikovih zalog na osi dveh kapitalov (kulturnem in socialnem). Ker so te vrednosti odvisne od socializacije, predhodnih izkušenj in osebnostnih lastnosti, predstavljajo razsežnosti, na katerih posameznik in posameznica skozi mehanizme formalnega usposabljanja (praviloma) ne moreta napredovati. Na trgu delovne sile se ta učinek kaže kot

nabor (ali odsotnost nabora) neformalnih znanj in veščin, pridobljenih skozi mehanizme socializacije. (Malnar, 1996: 78, 79)

»V razmerah velike ponudbe sorazmerno dobro usposobljene delovne sile delodajalci prav sociokulturnemu kapitalu pripisujejo vedno večji pomen, še posebej pri zaposlovanju na področjih storitvenega sektorja (v katerem je polovica novih delovnih mest)« (Trbanc in Verša, 2000: 343). Ta kapitala postaneta torej ob izobraževalni ekspanziji glavna selekcijska kriterija pri razdeljevanju družbene možnosti promocije med formalno enako kvalificiranimi in s tem tudi vir neenakosti v zmožnostih zagotavljanja materialne varnosti.

Razlike med skupinami uspešnih in neuspešnih mladih tako ne pojasnjuje več samo izobrazbeni kapital, pač pa kapital na drugih dveh oseh (socialni in kulturni osi), katerih 'zalogo' v največjem delu pojasnjuje socialni izvor. Socialni izvor, v obliki kulturnega in socialnega kapitala je tako tisti, ki v mnogih primerih določa nadaljnje neenakosti v uspešnosti potem, ko je izobrazba že premalo natančna, oziroma, ko nasploh ne more pojasniti neke ravni razslojevanja (Malnar, 1996: 75). Zato, kljub povečevanju dostopnosti do izobraževanja, socialni in kulturni kapital ohranjata neenakost v možnostih zagotavljanja posameznikove materialne varnosti in omogočata reprodukcijo socialne stratifikacije.

Premik selekcijskih mehanizmov

V osemdesetih letih je prišlo zaradi prevelike ponudbe šolske izobrazbe in zmanjšanja števila prostih delovnih mest do paradoksalnega razvrednotenja in povečanja vrednosti izobrazbenih dosežkov. Brez izobrazbe se možnosti na trgu delovne sile gibljejo proti ničli. Z izobrazbo pa posamezniki in posameznice pridobijo zgolj pravico do udeležbe pri delitvi možnosti za pridobitev delovnih mest, ne pa tudi delovnih mest samih. Na eni strani postaja izobrazba nezadostna za zagotavljanje materialne varnosti in je s tem razvrednotena, na drugi strani pa postaja vedno bolj nujna, saj predstavlja vstopnico za udeležbo v konkurenčnem boju za vedno redkejša delovna mesta (Beck, 2001: 127). Kljub zavedanju o razvrednotenju izobrazbenih dosežkov dobi prizadevanje za formalno zaključeno izobrazbo pomen zavarovanja proti sicer grozečemu padcu v brezposelnost. Pridobljena izobrazba mladim sicer ne obljublja ničesar več; a še vedno je – morda celo bolj kot kdajkoli – predpogoj za obvladovanje tveganj, ki sicer grozijo. (Beck, 2001: 226)

Izobraževalna ekspanzija torej povzroči razvrednotenje izobrazbenih dosežkov, ki se manifestira v premiku selekcijskih mehanizmov. »V časih inflacijske prevelike ponudbe kvalifikacij je odločitev med enakovrednimi izobrazbami prenesena na sistem zaposlovanja« (Beck, 2001: 223). Organizacije lahko z lastnimi testi odločajo, komu bodo dale delovno mesto. Certificati, ki se podeljujejo v izobraževalnem sistemu, niso več ključ do sistema zaposlovanja, temveč samo še ključ do predsob, v katerih delijo ključe za vrata sistema zaposlovanja (po kakršnikoli kriterijih in pravilih igre pač že). Tako daje fenomen razvrednotenja izobrazbenih dosežkov nov pomen starim, 'stanovskim' kriterijem izbire. Zaključena šola sama ne zadošča več; poleg nje morajo mladi imeti nastop, 'zveze', sposobnosti izražanja, lojalnost (Beck, 2001: 223-226). Ta premik Beck ponazori s pojmom 'refeudalizacija' v porazdeljevanju možnosti in tveganj na trgu dela. Omogočena je s tem, da v izbiri med formalno enako kvalificiranimi posamezniki in posameznicami, stopijo v veljavo kriteriji, ki ležijo onstran izobrazbenih dosežkov.

2. 4. Sklep

Izobrazba kot strategija za obvladovanje tveganj in zagotavljanje materialne varnosti postaja v družbi tveganja mladim vedno bolj pomembna. Postala je tudi eden ključnih dejavnikov pri povečevanju možnih izbir. Predstavlja strategijo, ki omogoča posameznikom in posameznicam kasnejše konkuriranje na trgu delovne sile, doseganje materialne varnosti in obvladovanje tveganj. Zato narašča pomembnost posameznikovih izobrazbenih odločitev.

Z analizo promocijskih mehanizmov v družbi tveganja sem skušal prikazati neintendirane, stranske posledice vsesplošne uporabe te strategije. Te posledice se kažejo v spremembah promocijskih kriterijev, ki vstopijo v veljavo zaradi formalno vse bolj izenačenih kvalifikacij kandidatov za določena delovna mesta. Uspešnost mladih pri zagotavljanju materialne varnosti in obvladovanju tveganj je torej v družbi tveganja determinirana z zalogo socialnega in kulturnega kapitala, ki izhaja iz procesa socializacije, in s pripadnostjo 'pravim' družbenim krogom. S tega vidika postaja izobrazba na eni strani nezadostna za zagotavljanje materialne varnosti in je s tem razvrednotena, na drugi strani pa je vedno bolj nepogrešljiva, saj pomeni vsaj vstopnico za udeležbo v konkurenčnem boju za vedno redkejša delovna mesta.

Zaključena izobrazba postane zato v družbi tveganja nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za uspešno konkuriranje na trgu delovne sile in zagotavljanje materialne varnosti mladih.

II. NETRŽNO-REDISTRIBUTIVNA STRATEGIJA DRŽAV BLAGINJE ZA ZAGOTAVLJANJE SOCIALNE VARNOSTI

V prvem delu diplomskega dela sem analiziral individualno tržno–tekmovalno strategijo mladih za doseganje čim večje materialne varnosti. Pri tej strategiji gre za zagotavljanje posameznikove materialne varnosti in obvladovanje novih tveganj skozi vlaganje v izobraževanje in vstop v sistem pridobitnega dela.

V drugem delu pa bo predmet analize *netržno-redistributivna strategija* držav blaginje za zagotavljanje socialne varnosti državljanov. Racionalnost uporabe te strategije je v zagotavljanju splošne družbene blaginje preko:

- **uresničevanja koncepta polne zaposlenosti**
- **možne alternative – osnovnega državljanskega dohodka**

Cilj tega poglavja je pokazati, da je strategija držav blaginje zagotoviti socialno varnost državljanov preko polne zaposlenosti v pogojih industrijske moderne predstavljala uspešno in racionalno strategijo. Omogočala je vključevanje velike večine za delo zmožne populacije v sistem pridobitnega dela in preko njega v sisteme socialnega varstva. Na ta način je država blaginje zagotavljala visoko stopnjo socialne varnosti in splošne družbene blaginje.

V pogojih družbe tveganja pa se zaradi vse večje segmentacije trga delovne sile tveganja na njem množijo in zadevajo vse obsežnejši del delovne populacije. Zato je strategija zagotavljanja socialne varnosti skozi doseganje polne zaposlenosti in prevladujočih standardnih zaposlitev vse težje uresničljiva. Omejena je predvsem na posameznike in posameznice, ki se nahajajo v standardnih zaposlitvah, katerih obseg pa se, kot smo pokazali v prvem delu diplomskega dela, zmanjšuje na račun nestandardnih fleksibilnih zaposlitev.

Tu je v posebej depriviligiranem položaju kategorija mladih, saj ti šele vstopajo na trg delovne sile in so zato toliko bolj izpostavljeni tveganjem nestandardnih zaposlitev.

Segmentacija trga delovne sile se torej kaže kot vir neenakosti pri zagotavljanju socialne varnosti.

HIPOTEZA 3: Zagotavljanje socialne varnosti z uresničevanjem koncepta polne zaposlenosti in prevladovanjem standardnih zaposlitev je v družbi tveganja še vedno legitimen cilj držav blaginje, vendar je zaradi segmentacije trga delovne sile in heterogenosti zaposlitvenih statusov vse težje uresničljiv.

1. ZAGOTAVLJANJE POLNE ZAPOSLENOSTI IN DELOVNA BLAGINJA

»V tridesetih letih po drugi svetovni vojni je obstajal širok konsenz med vladajočo elito, glede intervencionizma s strani države, ki naj bi zagotavljal napredek, svoboščine in izboljševal življenjske možnosti posameznikov, posameznic in skupnosti.« (Leonard, 1997: 3)

Na osnovi tega konsenza se je razvil koncept polne zaposlenosti, ki je v specifičnih razmerah povojne družbe lahko doživel svoj razcvet. Temeljlil je na keynesianski¹⁷ ekonomski politiki, političnem konsenzu med kapitalom in delovno silo ter na vsesplošni težnji po čim hitrejši rekonstrukciji gospodarstev. Na podlagi teh pogojev naj bi se zagotovila hitra ekonomska rast in na njej temelječ razvoj države blaginje. Ta bi preko polne zaposlenosti in zaščite tistih, ki jih prizadenejo tveganja pridobitnega dela, omogočala izboljšanje kakovosti življenja in zagotavljanje splošne blaginje. (Ignjatović, 2002:12-14)

Obdobje po drugi svetovni vojni je torej ustvarilo stabilne gospodarske razmere, ki so omogočale prevlado standardnih oblik trajnih zaposlitev, njim pripadajočo visoko stopnjo socialne varnosti in polno zaposlenost. Zato se je lahko vzporedno ob konceptu polne zaposlenosti oblikoval tudi koncept delovne blaginje¹⁸. Delovna blaginja je koncept, kjer je

¹⁷ Temeljna sestavina keynesianske teorije je predpostavka o nujnosti sistematičnega in nenehnega poseganja države v ekonomsko dogajanje, ki bi – prepuščeno svobodnemu delovanju tržnih zakonitosti – zašlo v vse hujšo krizo. (Sfiligoj, 1996: 158)

¹⁸ Prvi koncept, v katerem socialna varnost temelji na delovni blaginji, je bila Bismarckova socialna politika. Bismarcku je bilo jasno, da je stabilnost političnega sistema odvisna od polne zaposlenosti prebivalstva, se pravi

socialna varnost odvisna od posameznikove in posamezničine vključenosti v sistem pridobitnega dela. Njegova podstat je blaginja v zameno za delo. Za socialno politiko, ki temelji na delovni blaginji, je značilna pogojenost socialnih transferjev s posameznikovo zaposlenostjo, časom zaposlenosti in pripravljenostjo na (ponovno) vključitev na trg delovne sile. S stališča zagotavljanja socialne varnosti je delovna blaginja močno vezana na koncept polne zaposlenosti, saj posledično le-ta zagotavlja zadostno socialno varnost vsem državljanom.

Vendar pa že »konec 60. in začetek 70. let 20. stoletja pomeni obdobje slabšanja gospodarskih razmer v razvitih družbah, ko niso uspele ohraniti ugodnih gospodarskih kazalcev: hitre gospodarske rasti, nizke inflacije, polne zaposlenosti ter trgovinskega ravnotežja« (Ignjatović, 2002: 18). Zaradi tega se pod vprašaj postavi uspešnost konceptov polne zaposlenosti in delovne blaginje, saj sta odvisna od intenzivnosti gospodarskega razvoja in trga delovne sile, ki mora ustvarjati vedno nova delovna mesta in preko njih zagotavljati splošno družbeno blaginjo. Uspešnost teh dveh konceptov je torej odvisna od zmožnosti trga delovne sile in politike zaposlovanja, da zagotovi polno zaposlenost. Se pravi od obvladljivosti sistema pridobitnega dela.

Značilnost sistema pridobitnega dela družbe tveganja pa je, da se radikalno spreminja v smeri od standardiziranih oblik trajnih zaposlitev (visoka stopnja socialne varnosti) k nestandardnim fleksibilnim zaposlitvam (nizka stopnja socialne varnosti). Zaradi teh strukturnih sprememb na trgu delovne sile in naraščajočih tveganj, ki iz njega izhajajo, je v družbi tveganja vse težje zagotoviti razmeroma nizke stopnje brezposelnosti, visok nivo socialne varnosti in posredno splošno družbeno blaginjo. Družba tveganja predstavlja novo obdobje, kjer se narava tveganj na trgu delovne sile spreminja in kjer se možnosti, da predvidimo tveganja in se proti njim zavarujemo, za vedno večji del delovne populacije vse bolj zmanjšujejo.

od tega, da ima sleherni državljan produktivno in konstruktivno vlogo. Če sistem pridobitnega dela ne omogoča polne zaposlenosti, če se pojavlja nezaposlenost, je treba vanj vgraditi alternativne mehanizme, ki bodo ponovno vzpostavili polno zaposlenost ter prek nje zagotovili stabilnost političnega sistema in socialno varnost državljanov. Socialna politika, ki temelji na delovni blaginji, rešuje potemtakem politične, socialne in ekonomske probleme družbe, s sistemom, ki zagotavlja polno zaposlenost prebivalstva. (Rus 1990: 242)

V pogojih, ki jih vzpostavlja družba tveganja v sistemu pridobitnega dela, je uresničevanje zgornjih dveh konceptov vse težje. »V bistvu smo pred enim od temeljnih problemov države blaginje, ki je raztrgana med dvema vrednostnima sistemoma – političnim, ki še vedno poudarja vseobsežnost in kumulativnost civilnih, političnih in socialnih pravic posameznika in ki temelji na principu socialne pravičnosti, ter ekonomskim, ki je vir sredstev za zagotavljanje teh pravic in ki po drugi strani temelji predvsem na principu ekonomske učinkovitosti« (Ignjatović, 2002: 26). Država blaginje tako vse težje uspešno vzdržuje ravnotežje med ohranjanjem koncepta standardizirane polne zaposlenosti na eni strani ter ekonomsko dinamiko družbe tveganja na drugi strani.

Iz tega podrtega ravnotežja izhajajo tudi vse pogostejše teze o krizi države blaginje. V nadaljevanju bom analiziral krizo države blaginje z vidika nezmožnosti obvladovanja novih tveganj s strani države blaginje.

1. 1. Kriza države blaginje

»Titmuss (1963) je že dokaj zgodaj opozarjal na to, da je socialna država ujetnik industrijskega razvoja. Čeprav je pomembna zaradi tega, ker blaži socialne disfunkcije industrijskega razvoja, je po drugi strani pri tem, da bi spremenila paradigmo tega razvoja povsem nemočna; kot komplementarni del industrializma je obsojena skupaj z njim na nenehno krizo.« (Rus: 1990: 46)

Podobno Habermas meni, da je socialna država otrok svoje dobe, saj je privolila v splošno paradigmo racionalizma, ki verjame v racionalno kontrolo družbe. Ker pa postajajo sistemi industrijske družbe vse kompleksnejši, so zaradi tega vse slabše obvladljivi in vse bolj ranljivi. Vse bolj razvite produktivne sile se v resnici spreminjajo v vse bolj destruktivne sile. Enako velja za socialno državo, ki je pojmovana kot družba dela, katere naloga naj bi bila zagotavljanje dela in s tem materialne varnosti in socialne varnosti vseh državljanov. To je postalo utopija, ki je vsebovana v osnovi socialne države, ki pa je po Habermasu izgubila sleherno privlačno moč. (Rus,1990: 46)

Ti dve ugotovitvi lahko navežemo na pojem **novе negotovosti** (*manufactured uncertainty*). Za pojasnitev nastanka novih negotovosti je pomemben prehod od tveganj, ki zaznamujejo

obdobje industrijske moderne, k novim tveganjem, ki pa so značilna za obdobje družbe tveganja. Beck in Giddens tako razlikujeta med dvema vrstama tveganj:

1. **eksterna tveganja** (*external risks*) in
2. **nova tveganja** (*manufactured risks*)

1. Eksterna tveganja so tveganja industrijske moderne, za katere je značilna predvidljivost in izračunljivost. Posamezniki in posameznice so se lahko z določenim delovanjem proti njim uspešno zavarovali. (Giddens, 1998: 27)

2. Nova tveganja pa »so modernizacijska tveganja. So pavšalni proizvod mašinerije industrijskega napredka in se z njenim nadaljnjim razvojem sistematično zastrujejo« (Beck, 2001: 26). Za njih je značilna njihova ubikvitetnost, širjenje na vse več področij ter njihova nepredvidljivost. Pojav novih tveganj je posledica prizadevanj politike in znanosti, da bi minimirali oziroma nadzorovali tveganja industrijske moderne. Nova tveganja nastanejo zaradi samega napredka družbe (še posebej na področju znanosti in tehnologije) ter se širijo na vsa področja človekovega življenja (Giddens, 1998: 28). Njihov nastanek je posledica lastnega delovanja in dinamike sodobnih družb.

Na prehodu iz obdobja industrijske moderne v obdobje družbe tveganja se torej spremeni narava tveganj. »Tveganja, ki so bila v industrijski družbi izračunljiva in predvidljiva, postanejo v družbi tveganja neizračunljiva in nepredvidljiva« (Beck, 1999: 16). Eksterna tveganja se spremenijo v nova tveganja, ta pa naraščajo na vseh ravneh in za razliko od prvih, zadevajo večino prebivalstva. Pogostokrat sploh ne vemo, kje in kakšna so, kaj šele, da bi jih znali izračunati oziroma napovedati. Zato je tudi njihovo obvladovanje vse manj uspešno. (Giddens, 1998: 28)

Vzporedno z nastankom novih tveganj se oblikuje tudi obdobje nove negotovosti (Giddens, 1998: 26-28). Obdobje nove negotovosti »sledi izgubi zaupanja v to, da lahko vodilne institucije industrijskega sveta (gospodarstvo, pravo in politika) ukrotijo in nadzirajo ogrožujoče posledice, ki so jih izzvale v svetu« (Ule, 2000: 28). Prav zaradi izgube tega zaupanja postajajo strategije za obvladovanje novih tveganj neizbežen del naših življenj in odgovornost vsakega posameznika in posameznice. Tako se vsi, ne glede na razred, spopadajo z neznanimi, nepredvidljivimi ter težko izračunljivimi tveganji (na primer: naložba v

izobraževanje še ne pomeni nujno doseganja visokega družbenega položaja in materialne varnosti; imeti zaposlitev še ne pomeni vključenosti v sisteme socialnega varstva).

Spoznanja o spremenjeni naravi tveganj lahko uporabimo tudi pri analizi krize socialne države oziroma države blaginje. Socialna država in država blaginje sta se namreč razvili na osnovi eksternih tveganj. V industrijski moderni sta s svojimi sistemi socialnega varstva predstavljali zavarovanje za eksterna (poklicna, ekonomska) tveganja, ki jih je proizvajal sam sistem pridobitnega dela. Bolezen, invalidnost, brezposelnost so bile nesreče, ki jih je država videla kot 'nesreče usode' in je za njih zlahka predvidela zavarovanje v obliki kolektivnih zavarovalniških shem (Giddens, 1998: 27). Socialna država in država blaginje sta torej nastali kot odziv na eksterna tveganja industrijske moderne. Razvili sta se kot sistema za upravljanje s temi tveganji. (Giddens, 1998: 24)

Družba tveganja pa predstavlja radikalizirano verzijo modernosti, kjer dinamičnosti, individualizacija, globalizacija in nova tveganja odpravljajo temelje, na katerih je bila utemeljena industrijska moderna (Beck, 1998: 20). Zato predstavlja razvojno fazo v moderni družbi, kjer socialna, politična, ekonomska in individualna tveganja vedno bolj uhajajo nadzoru institucij, ki naj bi nudile zavarovanje proti njim. Tako so država blaginje in njeni sistemi socialnega varstva vse bolj neprilagojeni pogojem nove negotovosti. To pomeni, da se postavi pod vprašaj tudi legitimnost in funkcionalnost tistih, ki so te sisteme vzpostavili (država) (Beck, 1998: 15,16).

Tudi Giddens (1998: 32, 33) podobno ugotavlja, da država blaginje ne more obstati takšna, kot je bila zastavljena po letu 1945. Kriza države blaginje zanj ni zgolj fiskalna¹⁹, ampak je predvsem kriza upravljanja z novimi tveganji. Potrebno pa je izpostaviti, da kriza države blaginje povzroča dve obliki izključenosti. Prva je neprostovoljna izključenost tistih na družbenem dnu, ki so odrezani od temeljnih možnosti, ki jih nudi država blaginje za upravljanje s tveganji (sistemi socialnega varstva). Druga pa je prostovoljna izključenost bogatih skupin (upor elit), ki so si izbrale ločeno življenje od ostale družbe in izstopajo iz

¹⁹ Fiskalna kriza nastopi zaradi širjenja kroga upravičencev denarnih dajatev, ki se pojavijo ob povečanih stopnjah brezposelnosti. Ob gospodarskih recesijah se tako povečajo pritiski na državo blaginje. Pomembno na pojav fiskalne krize vplivajo tudi demografske spremembe (staranje prebivalstva), saj je porušeno razmerje med aktivno in vzdrževano populacijo.

kolektivnih zavarovalniških shem (Giddens, 2000:108). To je posledica novega odnosa do tveganj in upravljanja z njimi. Ko imajo ljudje aktiven odnos do svojih življenj, morajo imeti tudi aktiven odnos do upravljanja s tveganji. Zato ne preseneča, da posamezniki in posameznice, ki si izstop iz kolektivnih zavarovalniških shem lahko privoščijo, iz njih izstopajo in si višji nivo socialne varnosti zagotovijo v okvirih privatnih zavarovalniških shem. (Giddens, 1998: 33)

Vztrajanje držav blaginje na konceptih polne zaposlenosti in delovne blaginje je tako ob pojavu novih tveganj in obdobja nove negotovosti v sistemu pridobitnega dela pod vse hujšim pritiskom. Polna zaposlenost je namreč v teh pogojih vse težje uresničljiva. Zato je vprašljivo, ali je lahko socialna politika, kjer je zagotavljanje socialne varnosti vezano na plačano delo, v družbi tveganja sploh še uspešna²⁰.

1. 2. Tri oblike aktivacijskih politik

Kljub temu ostajata polna zaposlenost in delovna blaginja cilja socialnih držav oziroma držav blaginje. Države skušajo omiliti napake, ki nastajajo pri delovanju trga delovne sile. Pri tem uporabljajo različne oblike regulacije, predvsem posredne. Med najpomembnejše spada politika zaposlovanja, ki je v svojih prvinah del ekonomske in socialne politike. Na alokacijo delovne sile skuša vplivati predvsem z izvajanjem različnih ukrepov in programov, ki so usmerjeni na usklajevanje ponudbe in povpraševanja po delovni sili ter regulacijo obeh. Ti programi so del t.i. aktivne politike zaposlovanja, katere cilj je predvsem doseganje in/ali ohranjanje visoke ter stabilne stopnje zaposlenosti. (Kopač, 2000: 144)

V družbi tveganja je opazen vsesplošen trend reformiranja sistemov socialnega varstva in politike zaposlovanja.²¹ Poteka v smeri od pasivne politike zaposlovanja k aktivni politiki zaposlovanja. Temeljni element prve je t.i. 'cash support' koncept, po katerem je ena od

²⁰ Uspešnost je vprašljiva, ker so se »skoraj vsi programi socialne varnosti napajali iz prispevkov zaposlenih ali zaposlovalcev in skoraj vse pravice so izvirale iz dela oz. delovnega razmerja. Pri visoki stopnji nezaposlenosti, ki postaja bolj ali manj trajen pojav, takšen sistem seveda ne deluje več« (Rus v Ignjatović, 2002: 25)

²¹ Vendar pa je potrebno poudariti, da ta trend poteka v specifičnih kulturnih, gospodarskih in zgodovinskih okvirih in značilnostih posamičnih držav blaginje. Zato so tudi programi namenjeni reformiranju sistemov socialnega varstva in politike zaposlovanja od države do država različni.

glavnih nalog politike zaposlovanja in socialne politike pomagati ljudem, da si brezposelnost lahko 'privoščijo' (Ignjatović, 2002: 18). Uresničuje se preko vključevanja posameznikov in posameznic v sisteme socialnega varstva. Temeljni element druge pa je t.i. koncept aktiviranja, za katerega je značilno, da je upravičenost do dajatev iz sistema socialne varnosti pogojena s posameznikovo aktivacijo. Omenjeni trend vključuje premik od pasivnih k aktivnim ukrepom, od spodbud k sankcijam in od pravic k dolžnostim. Torej premik k pristopu selektivnosti namesto univerzalnosti. (Ferrera in Rhodes v Kildal, 2001: 1)

Priče smo torej umikanju politik zaposlovanja, ki temeljijo na 'cash support' konceptu, in vse hitrejšemu uveljavljanju politik, ki temeljijo na konceptu aktiviranja. Aktiviranje je socialno-politična strategija, ki se nanaša na trg delovne sile. Koncept je širok in pokriva raznovrstne ukrepe, usmerjene na posameznike in posameznice, ki že prejemale denarne dajatve iz sistemov socialnega varstva, in tiste, ki jim grozi izstop iz trga delovne sile (Drøpping in dr. v Kildal, 2001: 2). Cilji in ukrepi teh politik so lahko različni – od vstopa oziroma ponovnega vstopa posameznika na trg delovne sile do prilagajanje znanj in veščin potrebam na trgu delovne sile itd. Tudi ukrepi za uresničevanje ciljev so različni in variirajo od prostovoljnega dodatnega izobraževanja posameznikov in posameznic do obligatorne vključitve v delovne programe. Drugi ukrepi vključujejo ustvarjanje novih delovnih mest, sofinanciranja stroškov delavcev, katerih delo je postalo 'nepotrebno', razne finančne vzpodbude, vključevanje v javna dela itd. Aktiviranje je torej koncept, ki pokriva široko paleto ciljev in ukrepov politike zaposlovanja ter se pojavlja v obliki različnih programov (Abrahamson v Kildal, 2001: 2). Najpogostejši programi so:

- 'aktivna politika zaposlovanja'
- 'blaginja za delo' (*welfare to work*)
- 'delaj za svojo blaginjo' (*workfare*)

Program aktivne politike zaposlovanja

Cilj programa aktivne politike zaposlovanja je uravnavanje neskladja med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej in je neposredno usmerjena k odpravljanju brezposelnosti (Bohinc, 2000: 22). Končni cilj je doseganje polne zaposlenosti v časih ekonomskega

prestrukturiranja in strukturnih sprememb na trgu delovne sile (Hvinden v Kildal, 2001: 2). Program je del politike zaposlovanja predvsem v socialdemokratskih²² tipih držav blaginje.

Ukrepi programa aktivne politike zaposlovanja vključujejo (v Sloveniji):

- ustvarjanje novih delovnih mest
- povečanje mobilnosti delovne sile
- prilagajanje znanj, veščin brezposelnih oseb in zaposlenih spremenjenim oziroma spreminjajočim razmeram na trgu delovne sile
- vzpodbujanje podjetniške miselnosti in samozaposlovanja
- usposabljanje delovne sile, ki omogoča delodajalcem ekonomičnost pri zaposlovanju novih delavcev ali ohranjanju obstoječih delovnih mest
- preprečevanje marginalizacije in nastajanja novih ogroženih skupin brezposelnih (Bohinc, 2000: 22)

»Ti ukrepi vzpodbujajo brezposelne osebe k aktivnejšemu iskanju zaposlitve in dela, kar sodi med prizadevanja za preprečitev pasivizacije brezposelnih in postopno drsenje v zanko dolgotrajne brezposelnosti in revščine« (Bohinc, 2000: 22). Tradicionalno je participacija v programu aktivne politike zaposlovanja bazirala bolj na pravicah in priložnostih in manj na dolžnostih in sankcijah, vendar pa se danes vse bolj nagiba k slednjima (Hvinden v Kildal, 2001: 2). Pravice posameznikov in posameznic tako vse bolj postajajo obveznosti.

Program 'blaginja za delo' (*welfare to work*)

'Blaginja za delo' je program značilen za Veliko Britanijo in Blairovo administracijo. Cilj je zmanjšanje naraščajoče odvisnosti posameznikov od socialne pomoči in preprečevanje njihove pasivnosti. Uresničevanje programa temelji na novem partnerstvu med državnim in zasebnim sektorjem gospodarstva. »Novo mešano gospodarstvo poskuša vzpostaviti sodelovanje med javnimi in zasebnimi sektorji, tako da izkorišča dinamičnost trgov in pri tem upošteva javni interes.« (Giddens, 2000: 105)

²² Socialdemokratski tip promovira enake socialne pravice na visoki ravni, na podlagi statusa državljana. Vloga države je velika, saj zagotavlja vsem enake storitve, vsi državljani so vključeni v univerzalni sistem socialnega zavarovanja, prejemki niso odvisni od prispevkov v socialna zavarovanja. Predstavnice so skandinavske države.

Ciljne skupine programa so mladi brezposelni (18-24 let), dolgotrajno brezposelne osebe (starejše od 24 let), samohranilke oziroma samohranilci in invalidi.

Program ponuja štiri možnosti:

- vključitev v šestmesečno subvencionirano zaposlitev v zasebnem sektorju
- vključitev v privatno-neprofitno organizacijo (6 mesecev)
- brezplačna vključitev v izobraževanje in izboljševanje veščin brezposelnega (za osebe brez izobrazbe)
- delo v 'ekoloških projektih' (Kildal, 2001: 4)

Cilj programa je čim hitrejša vrnitev teh skupin na trg delovne sile. Privolitev v sodelovanje v programu je pogoj za prejemanje denarnih dajatev iz sistema socialnega varstva. (Kildal, 2001: 4)

Program 'delaj za svojo blaginjo' (*workfare*)

V dobesednem pomenu pomeni izraz '*workfare*' '*work-for-your-welfare*', se pravi 'delaj za svojo blaginjo'. Program izhaja iz ZDA, za katere je značilen liberalni tip²³ države blaginje.

Različni avtorji Loftager (1998), Kildal (1999), Lødemel in Trickey (2001) navajajo naslednje značilnosti programa:

- je obigatorne narave
- vključuje obvezno delo za povračilo za prejemanje denarnih prejemkov v času brezposelnosti
- prejemnik pomoči je dolžan sprejeti delo tudi pod slabšimi pogoji, kot bi bili pogoji v primerljivi zaposlitvi na trgu delovne sile
- prejemnikova upravičenost do socialne pomoči je obvezno pogojena s sodelovanjem v programu (Kildal, 2001: 3)

²³ Za liberalni tip države blaginje so značilni skromni socialni izdatki države in osredotočanje na trg kot vir blaginje. Država zagotavlja pomoč le, če odpovedo vse druge možnosti za zagotovitev socialne varnosti. Značilno je ostro nasprotje med prejemniki socialne pomoči in veliko večino prebivalstva.

Glavni cilj programa je izpolniti 'vzajemno obveznost', in sicer prispevati (z delom) v povračilo za prejete denarne dajatve (socialna pomoč) (Mead v Kildal, 2000: 4). Prejemanje denarnih dajatev se v tem programu ne pogojuje le s prejemnikovim aktiviranjem (v smislu pripravljenosti na prilagajanje znanj, dodatnim izobraževanjem, itd.), ampak predvsem s posameznikovim delom. Lødemel in Trickey ugotavljata, da predstavlja vključitev v program 'workfare' ponudbo, ki je posameznik in posameznica ne moreta oziroma ne smeta zavrniti, saj je le-ta zadnja državna varovalka posameznikove socialne varnosti v liberalnem tipu države blaginje. (Kildal, 2001: 3)

Programa 'delaj za svojo blaginjo' (*workfare*) in 'blaginja za delo' (*welfare to work*) imata nekatere skupne značilnosti. Te se kažejo predvsem kot elementi prisile in obveze. Podobnost programov je tudi v tem, da predstavljajo za brezposelnega zadnjo možnost, saj se nahajajo na zadnjem nivoju zagotavljanja socialne varnosti v liberalnih tipih držav blaginje.

Prisila je torej značilnost, ki jo najdemo v vseh treh zgoraj opisanih aktivacijskih politikah. Kljub temu, da je element prisile skupna značilnost tako v programih 'blaginja za delo' (*welfare to work*), 'delaj za svojo blaginjo' (*workfare*), kot tudi v programih 'aktivne politike zaposlovanja', pa je 'workfare' edina politika zaposlovanja, ki ne vključuje niti izobraževalnega elementa niti elementa izbire in predpostavlja obvezno delo posameznika v zameno za upravičenost do denarnih prejemkov.

1. 3. Sklep

Pasivna politika zaposlovanja je bila v industrijski moderni s svojimi sistemi socialnih zavarovanj in socialnih pomoči ob polni zaposlenosti in hitri gospodarski rasti prevladujoča oblika zagotavljanja socialne varnosti. Omogočala je zaposlitev vsem tistim, ki zaposlitev iščejo in dohodkovno varstvo tistih, ki ob nastanku socialnega primera²⁴ zaposlitev izgubijo – se pravi uresničevanja koncepta polne zaposlenosti in 'cash support' koncepta. Predstavljala je torej možnost za zagotavljanje socialne varnosti in obvladovanje tveganj, ki so izhajala iz sistema pridobitnega dela industrijske moderne.

²⁴ »Med socialne primere spadajo različni primeri nesposobnosti za delo (invalidnost, bolezen, nesreče), brezposelnost in značilna 'nedelavna' obdobja v življenjskem ciklusu (materinstvo, starost, otroštvo, šolanje).« (Kopač, 2000: 146)

V družbi tveganja pasivno politiko zaposlovanja, zaradi nezmožnosti držav blaginje, da bi zagotovile polno zaposlenost, postopoma izpodriva nova oblika politike zaposlovanja. Ta predvideva posameznikovo aktiviranje preko ukrepov aktivne politike zaposlovanja. Njen cilj je čim hitrejša (ponovna) vključitev brezposelnih oseb na trg delovne sile, dosega pa se z zgoraj navedenimi aktivacijskimi politikami. Prejemanje denarnih dajatev se največkrat pogojuje s sodelovanjem v programih aktiviranja. Ti predpostavljajo aktivno delovanje posameznikov pri zagotavljanju materialne varnosti s ponovnim vstopom na trg delovne sile in prevzemanje odgovornosti za lastno socialno varnost ter obvladovanje tveganj.

Ob porastu stopenj brezposelnosti je tako mogoče zaznati zaostrovanje pogojev za pridobitev in ohranitev socialnih dajatev ter omejevanje višine in trajanja denarnih dajatev za čas, ko je brezposelna oseba pasivna. Opazen je torej trend umikanja ukrepov povezanih s pasivno politiko zaposlovanja ter vse hitrejšo uvajanje denarnih dajatev, ki so pogojene z določeno izobraževalno ali delovno aktivnostjo brezposelne osebe. (Kopač, 2000: 153)

‘Cash support’ koncept je tako vse bolj nadomeščen s konceptom ‘aktiviranja’. Pravice vse bolj postajajo obveznosti, državni paternalizem pa se umika osebni odgovornosti posameznikov za lastno socialno varnost. »Svoja življenja moramo veliko bolj aktivno vzeti v svoje roke, kot so to počele prejšnje generacije, ob tem pa moramo tudi veliko bolj aktivno prevzemati odgovornost za posledice svojega početja in svojih življenjskih navad.« (Giddens, 2000: 44)

Kakšna je torej prihodnost pasivne politike zaposlovanja in sistemov socialnega varstva?

Sistemi socialnega varstva v družbi tveganja še vedno delujejo in ostajajo tudi učinkoviti pri zagotavljanju socialne varnosti. Problem je v tem, da je posameznikovo vključevanje vanje omejeno. Omejeno je predvsem zaradi strukturnih sprememb na trgu delovne sile, ki delujejo v smeri upadanja standardnih trajnih zaposlitev (na njih se veže visoka stopnja socialne varnosti) in porasta nestandardnih fleksibilnih zaposlitev (na njih se veže nizka stopnja socialne varnosti). Spremembe sistemov socialnega varstva in politike zaposlovanja se torej kažejo kot vir neenakosti zagotavljanja socialne varnosti. Ena izmed najbolj prizadetih skupin je skupina mladih. Prvič, ker ti šele vstopajo na trg delovne sile in drugič, ker se tudi največkrat nahajajo v nestandardnih fleksibilnih zaposlitvah.

Tako so »posamezniki, ki se srečujejo s fleksibilnimi oblikami zaposlovanja, sicer integrirani na trg delovne sile, vendar je njihova ekonomska in zaposlitvena varnost bistveno manjša ter v vedno večjem obsegu ne zadošča za ohranitev enakega življenjskega standarda, kar pomeni premik proti pragu revščine« (Ignjatović, 2002: 228). S tega vidika ostajajo sistemi socialnega varstva nepogrešljivi, vendar pa nezadostni okvir zagotavljanja socialne varnosti. Nepogrešljiv zato, ker je vključevanje vanje, za tiste posameznike, ki so integrirani v primarni trg delovne sile, še vedno racionalno in omogoča obvladovanje tveganj, nezadostni pa zato, ker ob porastu nestandardnega fleksibilnega zaposlovanja pokrivajo vse manjši del delovne populacije.

2. ALTERNATIVA DELOVNI BLAGINJI

Cilj tega poglavja je pokazati, da se zaradi strukturnih sprememb v sistemu pridobitnega dela povečuje konflikt med delovno blaginjo in trgom delovne sile, na katerega je vezana. Kljub naraščajočemu konfliktu ostaja v družbi tveganja zagotavljanje socialne varnosti in socialne vključenosti mladih v obstoječih okvirih države blaginje vezano na posameznikovo delo. Z vidika povečevanja konflikta med delovno blaginjo in trgom delovne sile je vse močnejša potreba po spremembah socialne politike. Prihodnost zahteva širše, nove, inovativne in drugačne vire zagotavljanja socialne varnosti, ki sicer vključujejo blaginjo, ki temelji na posameznikovem/posamezničinem delu, vendar pa naj nanj ne bi bila omejena.

HIPOTEZA 4: Koncept osnovnega državljanskega dohodka predstavlja alternativen sistem socialne varnosti, ki odpravlja izključnost posameznikovega plačanega dela pri zagotavljanju socialne varnosti in socialne vključenosti mladih.

2. 1. Problemi socialnih politik utemeljenih na delovni blaginji

Socialne politike, ki temeljijo na delovni blaginji in na konceptu aktiviranja, so na začetku 21. stoletja vse bolj pogoste. Vendar pa Wiseman (Rus, 1990: 242, 243) ugotavlja, da politike delovne blaginje vse pogosteje zadenejo ob veliko oviro – v svoji težnji po zmanjševanju podpore zmožnim za delo in v težnji po učinkovitejšem zaposlovanju trčijo ob trg delovne sile, ki nudi le omejeno število prostih delovnih mest. Zato postajajo programi delovne blaginje vse bolj nejasni. Povečuje se konflikt med delovno blaginjo in trgom delovne sile, na katerega je vezana in ki naj bi jo omogočal. Znašli smo se torej pred paradoksalno situacijo. Na eni strani narašča pomembnost aktivacijskih politik, katerih cilj je doseči polno

zaposlenost in preko te socialno varnost posameznikov, na drugi strani pa je cilj polne zaposlenosti v družbi tveganja vse težje dosegljiv.

V temelju ima država blaginje za preprečevanje negativnih učinkov delovanja trga delovne sile dve opciji. Prva je zasledovanje cilja polne zaposlenosti – ohranjanje centralnosti plačanega dela kot tistega dejavnika, ki zagotavlja socialno varnost in vključenost posameznikov. Druga opcija pa predstavlja alternativo plačanemu delu kot izključnem dejavniku pri zagotavljanju posameznikove socialne varnosti in socialne vključenosti. Zato zahteva redefinicijo centralnosti dela.

2. 2. (Ne)centralnost plačanega dela pri zagotavljanju socialne varnosti

Delo ostaja v družbi tveganja osrednja vrednota. Zagotavlja socialno vključenost in predstavlja obvezujočo pot pri doseganju samouresničitve in samozavesti posameznika (Gorz, 1997: 7). Tradicionalno je delo predstavljalo najbolj pomembno pot pri doseganju samospoštovanja, zadovoljstva z lastnim življenjem ter vključenosti posameznika in posameznice v družbeno življenje ter njegove demokratične procese (Coates, 1996: 162). Prav tako omogoča vključevanje posameznikov in posameznic v sisteme socialnega varstva in dostop do polnega državljanstva.

Tudi družbena organizacija dela in dohodka še vedno izhajata iz predpostavke, da je plačano delo tisto, ki zagotavlja individualno in kolektivno dohodkovno varnost (delojemalca in tistih članov gospodinjstva, ki so od njegovega dohodka odvisni). Vključenost v sisteme socialnih zavarovanj tako zagotavlja upravičenost do denarnih dajatev ob nastopu socialnega primera. Oblike denarnih dajatev so časovno omejene, do njih pa so upravičene točno definirane kategorije posameznikov, ki te prejemke potrebujejo. (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 204)

Praviloma so dajatve ob nastopu socialnega primera sorazmerne z višino plačanih prispevkov (izraženo je načelo enakovrednosti), njihovo trajanje pa je omejeno in odvisno od predhodne dobe zavarovanja. Upravičenost do denarnih dajatev je tako povezana s predhodnim statusom zaposlitve oziroma s predhodnimi prispevki za socialna zavarovanja (Kopač, 2000: 148). Upravičenost do denarnih dajatev temelji torej na načelu zaslužnosti in omogoča horizontalno

solidarnost ter tako ohranjanje relativnega družbenega položaja. Koncept zaslužnostnega načela in horizontalne solidarnosti²⁵ temelji torej na vrednotah dela in zaposlitve. Posamezniki, ki so integrirani v sistem pridobitnega dela, prispevajo v sisteme socialnih zavarovanj in zato uživajo višjo stopnjo socialne varnosti kot tisti, ki so iz njega izključeni oziroma se nahajajo na njegovih marginah. (Offe v Liebig in Mau, 2002:7)

Ker margine trga delovne sile naraščajo in je zato povezava med delom in pripadajočo socialno varnostjo vse bolj nejasna in negotova, se zmanjšuje število posameznikov in posameznic, ki so do denarnih dajatev upravičeni. Na drugi strani pa se povečuje število tistih, ki dajatev zaradi časovnih omejitev ne prejema več, in pa število tistih, ki ob izgubi zaposlitve do njih sploh niso upravičeni. V prihodnosti lahko pričakujemo nadaljnje zaostrovanje bifurkacije trga delovne sile. In sicer med zmanjšujočim se trgom dobro plačanih stalnih zaposlitev za polni delovni čas in trgom marginalnih, nestalnih, fleksibilnih nestandardnih zaposlitev (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 203-205). Zato je potrebno na novo premisliti o uspešnosti obstoječih sistemov socialnega varstva. Problematična je namreč vezanost dajatev na status predhodne zaposlitve (v sistemih socialnih zavarovanj) oziroma vezanost na ugotovljeno dejansko potrebo po denarni dajatvi (v sistemih socialnih pomoči).

Gorz (1997: 52) trdi, da se končuje zgodovinsko obdobje družbe, utemeljene na delu. Središčnost v družbi, ki jo je v industrijski moderni imel delavec z visoko varnostjo zaposlitve, vse bolj prevzema delavec, ki živi v negotovosti. Njegova značilnost je prehajanje iz delovnih v nedelavna obdobja in obratno. Zaradi teh sprememb trg delovne sile mnogim ne omogoča več zagotavljanja dostojnega življenjskega standarda (Coates, 1996: 162) in (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 203). Zato se pojavlja vse močnejša potreba po reorientaciji socialne politike. Prihodnost zahteva širše, nove, drugačne blaginjske rešitve, ki sicer vključujejo blaginjo, ki temelji na posameznikovem delu, vendar pa delo ne bi smelo več predstavljati edine poti pri zagotavljanju socialne varnosti.

²⁵ Ta dva načela se nanašata predvsem na konservativno-korporativistični tip države blaginje, kjer prevladujejo sistemi obveznega socialnega zavarovanja. Socialna varnost se zagotavlja tako, da omogoča ohranitev pridobljenega družbenega položaja zavarovanca. Ta tip države blaginje najdemo v državah, kjer je prevladuje močan korporativizem in v katerih ni nikoli vladala liberalna radikalna tržna logika. Zato pa je prevladovala težnja po ohranitvi statusnih razlik. (Kopač, 2000: 156)

Potrebno je redefinirati ne le sisteme socialnega varstva, ampak celotni sistem pridobitnega dela oziroma njegovo centralnost v družbi. Delo mora izgubiti centralnost, ki je zakoreninjena v naših predstavah in razmišljanjih. Posameznikova identiteta, pravica do dohodka, dostop do polnega državljanstva in nenazadnje tudi samouresničitev ne bi smeli biti več odvisni od vključenosti posameznika in posameznice v delovni proces. (Gorz, 1997: 54)

Družba 21. stoletja potrebuje radikalen pristop, da bi lahko omogočila zagotavljanje zadostne socialne varnosti in vključenost vseh državljanov. Eden izmed teh pristopov je osnovni državljanski dohodek²⁶. V uvedbi osnovnega državljanskega dohodka vidijo mnogi avtorji perspektivo za fazo moderne družbe, v kateri je želja po polni zaposlenosti, ki naj bi jo omogočala gospodarska rast, izgubila vso privlačnost, predvsem pa je postala nerealna. (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 210)

2. 3. Osnovni državljanski dohodek

Ideja o denarnem prejemku, do katerega bi bili upravičeni vsi državljani, ni nova. Vendar pa sta z vidika današnjega naraščajočega konflikta med delovno blaginjo in naraščajočimi stopnjami brezposelnosti pomembna predvsem dva predloga iz šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, ki sta v svojih temeljih že podobna predlogom osnovnega državljanskega dohodka, kot jih poznamo danes.

Zanimivo je, da so se ideje o osnovnem državljanskem dohodku pojavljale tako na politični levici kot na desnici (Rus, 1989: 724). Tako je levo usmerjeni ekonomist Robert Theobald predlagal univerzalni zagotovljeni dohodek, ki bi zagotavljal dostojno življenje vsakemu državljanu ZDA oziroma sleherni osebi s stalnim prebivališčem v ZDA (v zadnjih petih letih). Ta dohodek bi bil neodvisen od posameznikovega dela. Theobald je namreč predvideval, da bo avtomatizacija proizvodnje povzročila množično eliminacijo delovnih mest in da je zato nujno potrebno ločiti zaposlenost od dohodka. Zanj predstavlja osnovni državljanski dohodek možnost uresničitve filozofskega prepričanja, ki se je pojavljalo skozi vso zgodovino, in sicer

²⁶ 'Guaranteed basic income', 'citizenship income', 'guaranteed minimum income', 'basic income grant', 'universal basic income', itd. To je le nekaj izrazov, ki opisujejo zgoraj omenjeni pojem. Sam bom uporabljal izraz osnovni državljanski dohodek, saj se mi zdi, da najbolje opiše, tisto kar naj bi le-ta predstavljal.

da ima vsak posameznik pravico do določenega dela družbeno ustvarjenega bogastva. (Rifkin, 1996: 256, 257) in (Chancer, 1998: 85-87)

Uvedbo osnovnega državlanskega dohodka je leta 1962 predlagal tudi konzervativni ekonomist Milton Friedman. V nasprotju s Theobaldom ni verjel, da bo avtomatizacija množično vodila v ukinjanje delovnih mest (in s tem ustvarila potrebo po ločitvi plačanega dela od dohodka). Idejo je zagovarjal, ker je bil prepričan, da je sistem socialne varnosti (v ZDA) neuspešen. Po njegovem mnenju sistem socialne varnosti revščine ni odpravljala, ampak jo je celo ohranjal. Predvsem pa je bil predrag. Zato je bil cilj osnovnega državlanskega dohodka, kot si ga je zamišljal Friedman, odprava obstoječega sistema socialne varnosti in njemu pripadajoče birokratske organizacije. Do osnovnega državlanskega dohodka naj bi bile upravičene družine z nizkimi dohodki. Vendar pa se ta ideja razlikuje od sedanjega pojmovanja osnovnega državlanskega dohodka v tem, da se nanaša na družino in ne na državljana. Kljub temu, da so zagovorniki osnovnega državlanskega dohodka prihajali z obeh političnih polov, jim ni uspelo dobiti politične podpore za njegovo uveljavitev. (Chancer, 1998: 85-87)

Chancer (1998: 91) ugotavlja, da je bila ideja na začetku (v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja) osredotočena na preprečevanje revščine, ki je prizadevala nižje sloje. Danes pa so se negotovosti in tveganja, ki izhajajo iz sistema pridobitnega dela, razširila ter zadevajo vse večji del populacije. Zato so se v zadnjih časih v akademskih in političnih krogih znova pojavile pobude za ponovni premislek o ideji osnovnega državlanskega dohodka.

Obstaja veliko verzij predlogov osnovnega državlanskega dohodka. Razlikujejo se po višini dohodka, virih financiranja, upravičenosti do njega, obliki in stopnji zmanjševanja/ukinitve drugih socialnih transferjev²⁷ in hitrosti uvajanja. Tako obstajajo predlogi osnovnega državlanskega dohodka, ki predvidevajo počasno, zmernejšo uveljavitev, ki bi le dopolnjevala druge socialne dajatve, in drugi, ki predvidevajo hitrejšo, radikalnejšo uveljavitev. Slednji predpostavljajo ukinitve sistema socialne varnosti in njegovo popolno nadomestitev v obliki radodarnega osnovnega državlanskega dohodka.

²⁷ (denarnega nadomestila, denarne pomoči, socialne pomoči, raznih družinskih dodatkov, otroških dodatkov...)

Pojem osnovnega državljanskega dohodka

Definicija 1: Osnovni državljanski dohodek je obveza države, da zagotavlja minimalni dohodek vsem državljanom, ne glede na izpolnjevanje določenih pogojev. Je antonim koncepta 'workfare'. (Chancer, 1998: 95)

Definicija 2: Osnovni državljanski dohodek je univerzalna vseživljenjska pravica vsakega državljana do zagotovljenega dohodka nad ravno življenjskega minimuma, ne glede na participacijo na trgu delovne sile in/ali tretjem sektorju²⁸. (Vilroxx, 1993: 206)

Najpomembnejša ideja državljanskega dohodka je ločitev posameznikove upravičenosti do denarnih dajatev od predhodnega statusa zaposlitve (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 210). Torej v zagotavljanju določenega življenjskega standarda neodvisno od posameznikovega zaposlitvenega statusa (Aranowitz, Espozito, DiFazio in Yard, 1998:65). Ta ideja prinaša prelom z ukrepi socialnih politik, ki so utemeljene na delovni blaginji. Zato mnogi avtorji v državljanskem dohodku vidijo perspektivo za družbe, v katerih je želja po polni zaposlenosti izgubila vso privlačnost in je stremenje k njej postalo nerealno (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 210). Osnovni državljanski dohodek torej omogoča osvoboditev posameznika od omejitev trga delovne sile, saj vsakemu državljanu omogoča prejemanje zadostnega dohodka nad ravno eksistenčnega minimuma. (Gorz, 1999: 83)

Vilroxx (1993: 206) pa ugotavlja, da bi imela ločitev dohodka od plačanega dela pomembne implikacije tudi za koncept polnega državljanstva²⁹. Pomenila bi naslednji korak v uresničevanju tega koncepta, saj bi ta poleg civilne, politične in socialne emancipacije posameznika in posameznice vključeval tudi ekonomsko emancipacijo – neodvisnost od sfere plačanega dela kot edinega sredstva za posameznikovo preživetje.

²⁸ Tretji sektor ali »neprofitno-volonterski sektor določajo raznovrstne organizacije, kot so skupine za samopomoč, društva, servisne organizacije, krovne organizacije ipd. Njihova skupna lastnost je, da so formalno organizirane in da nastanejo na podlagi prostovoljne odločitve posameznih ljudi, ki so se združili s ciljem, da bi uresničevali določene skupne cilje in interese, da bi zagotavljali servisne storitve ali druge oblike medsebojne pomoči.« (Kuzmanič- Korva, 2001: 15)

²⁹ Marshal (1950) loči med civilnim, političnim in socialnim državljanstvom, ki skupaj proizvedejo pravico do participaciji v skupnosti.

Ideja o ločitvi dohodka od plačanega dela vključuje različne spremembe v socioekonomski distribuciji (Offe, Mückenberger in Ostner, 1996: 210):

- socialna varnost ne bi bila več financirana s strani delojemalcev in delodajalcev, ampak bi bila financirana z davki,
- socialna varnost ne bi bila več odvisna od predhodnega statusa zaposlenosti (časa zaposlenosti, od upravičenosti do dajatev in od izpolnjevanja pogojev 'aktivacijskih politik'),
- velikost dajatev ne bi bila več odvisna od predhodnega statusa zaposlenosti,
- preseženo bi bilo načelo zaslužnosti, ki temelji na horizontalni solidarnosti,
- presežena bi bila odvisnost oseb, ki niso upravičene do dajatev, od tistih, ki so do njih upravičeni.

Osnovni državljanski dohodek premešča poudarek socialnih politik z ohranjanja pridobljenega relativnega družbenega položaja zavarovanih oseb (ta se zagotavlja s sistemi socialnih zavarovanj) na zagotavljanje dohodka vsem državljanom nad eksistenčnim minimumom – premik k pristopu univerzalnosti namesto selektivnosti. Na ta način bi bilo preseženo načelo zaslužnosti, ki ohranja plačano delo in zaposlitev kot osrednji vrednoti. V tem sistemu bi imeli vsi državljani pravico do določenega dohodka, neodvisno od njihovih družinskih prejemkov, participacije na trgu delovne sile ali kakršnegakoli sodelovanja v programih aktivacijskih politikah.

Pozitivne posledice uvedbe osnovnega državljanskega dohodka

Aranowitz, Espozito, DiFazio in Yard (1998: 68-76) navajajo pozitivne posledice, ki bi jih prinesla uvedba osnovnega državljanskega dohodka:

- zagotavljanje socialne varnosti in dostojnega življenjskega standarda ne glede na predhodni zaposlitveni status,
- preseganje distinkcije med delovno in nedelavno populacijo ter stigme, ki jo nosi slednja (osnovni državljanski dohodek je namreč pravica slehernega posameznika)
- ukinitvev ukrepov socialnih politik, ki temeljijo na socialni varnosti vezani na delo,
- premostitev in spremembe dihotomij kot so prosti čas/delovni čas, potrebe/želje, delo/igra,

- povečanje kupne moči posameznic in posameznikov, ki niso integrirani v trg delovne sile,
- spreminjanje šolskega sistema – urnik bi lahko vključeval več ur glasbenega pouka, športne vzgoje, likovnega pouka ipd.,
- omogočeno bi bilo intenzivnejše ukvarjanje s stvarmi, ki ljudi zares zanimajo (potovanja, hobiji...),
- zmanjšanje kriminalnih dejanj, storjenih zaradi pomanjkanja osnovnih materialnih dobrin.

Financiranje

Eno izmed najpogostejših vprašanj, ki se zastavlja ob ideji osnovnega državlanskega dohodka je vprašanje financiranja. Predlagatelji njegove uveljavitve imajo pogosto zelo različne ideje o financiranju tega sistema:

- redukcija sredstev namenjenih za vojsko – nekateri analitiki pravijo, da bi stroške lahko znižali za 50% (primer iz ZDA),
 - zvišanje davkov na prodane delnice,
 - ukinitvev drugih programov socialne politike,
 - radikalnejša redistributivna davčna politika. (Chancer, 1998: 120-123)
-
- davek na dohodek,
 - davek na dobiček organizacij,
 - davek na dediščino,
 - davek na luksuzne dobrine,
 - davek na onesnaževanje,
 - davek na monopole, ustvarjene s strani vlad,
 - loterija (<http://www.widerquist.com/usbig/about.html>)

Kritike ideje

Najpogostejše kritične pomisleke nasprotnikov ideje osnovnega državlanskega dohodka, lahko združimo v tri sklope:

1. nezmožnost sankcioniranja posameznikov in posameznic, ki se niso pripravljene vključiti v sistem pridobitnega dela,
2. zmanjšana vzpodbuda za vstop v sistem pridobitnega dela,
3. delovna populacija se bo uprla temu sistemu socialne varnosti ali pa bo zahtevala, da naj prejemniki osnovnega državlanskega dohodka v zameno za prejem osnovnega državlanskega dohodka opravljajo neplačano družbeno koristno delo. (Vilroxk, 1993: 213) in (Gorz, 1999: 85)

Vilroxk (1993: 213) zavrača te pomisleke kritikov. Prvega zavrača zaradi vse očitnejše krize zaposlitvene družbe. Ta preprečuje oziroma omejuje posameznikom dostop do plačanega dela, dohodka in socialne varnosti. Do dobrin, zaradi katerih naj bi se sploh vključevali na trg delovne sile. S tega vidika se mu ne zdi smiselno sankcionirati posameznikov in posameznic, ki se zaradi strukturnih značilnosti sistema pridobitnega dela družbe tveganja vanj ne morejo vključiti.

Drugi pomislek zavrača, ker trdi, da bodo v življenju posameznikov in posameznic vedno obstajala obdobja, ko bodo le-ti hoteli osnovni državlanski dohodek dopolniti z dodatnim dohodkom. Nekateri pa bodo zaradi družbenih, kulturnih in finančnih potreb želeli ne glede na osnovni državlanski dohodek delati za polni delovni čas in skozi celo leto (Vilroxk, 1993: 213). Tudi Chancer (1998: 112), Aranowitz, Espozito, DiFazio in Yard (1998:65) zavračajo drugi kritični pomislek, saj trdijo, da ne obstajajo nikakršni razlogi, da si ljudje ne bi želeli višjih dohodkov od zagotovljenega osnovnega državlanskega dohodka. Zato njegova uveljavitev ne bi pomenila konca želje in potrebe po delu, s tem pa tudi ne konca sistema pridobitnega dela.

V ZDA je bil med leti 1968-1971 izveden eksperiment, ki naj bi potrdil oziroma ovrgel argumente kritikov ideje osnovnega državlanskega dohodka. Vzorec je obsegal 1300 družin, ki so tri leta prejemale neko obliko osnovnega državlanskega dohodka. Rezultati so pokazali,

da je zelo majhen del ljudi vključenih v projekt zmanjšal število delovnih ur. Predvidevanja javnosti o masovnem upadu želje po delu se niso uresničila. (Chancer, 1998: 87)

Tretji argument kritikov je nepogojenost osnovnega državljskega dohodka. Na tem mestu lahko poudarimo, da tudi mnogi avtorji, ki so zagovorniki uveljavitve osnovnega državljskega dohodka, predvidevajo pogojnost njegove dodelitve. Tako Offe in Rifkin zagovarjata idejo, da naj osnovni državljski dohodek postane nekakšno plačilo za prostovoljno delo v skupnosti. Določena količina družbeno potrebnega dela naj bi se tako opravila s sodelovanjem prejemnikov osnovnega državljskega dohodka v alternativnih oblikah neformalnega in neplačanega dela v tretjem sektorju (Gorz, 1999: 86). Gorzu (1999: 86) se ta ideja ne zdi smiselna, saj trdi, da bi tako prostovoljno delo postalo neprostovoljno. Tako bi 'navidezni' prostovoljci delali le zaradi obveze (izpolnjevati pogoje za dodelitev dohodka) in bi postali drugorazredni delavci ob 'pravih' prostovoljcih, ki to delo opravljajo neobvezno, prostovoljno.

Gorz (1999: 87) se zato zavzema za nepogojenost osnovnega državljskega dohodka. Le če ta dohodek ni pogojen z raznimi obveznimi aktivnostmi, ki jih morajo opravljati prejemniki, ostaja narava teh aktivnosti (npr. prostovoljstvo, družbeno koristno delo...) prostovoljna. Te aktivnosti so smiselne le, če jih opravljamo zaradi njih samih in ne zato, ker bi bile obvezne.

Zakaj je ideja osnovnega državljskega dohodka tako nepredstavljiva

»Vrednostni sistem, ki razglaša centralnost dela in izključno dela v izgradnji vključujoče družbe, je moderna iznajdba kapitalističnega sistema in države blaginje.« (Beck, 1999: <http://www.jobletter.org.nz/jbl10211.htm>)

Ta vrednostni sistem, ugotavljata Handler in Hasenfeld, podpira prevladujoča delovna etika³⁰. Ta predpostavlja, da je delo posameznikova odgovornost. Zato so tisti posamezniki in posameznice, ki dela ne najdejo, definirani kot moralno izprijeni ter zato izpostavljeni

³⁰ Weber izpelje nastanek te etike oziroma načina življenja iz doktrine zveličanja (predestinacije) v kalvinizmu in drugih puritanskih sektah. Ta doktrina je predvidevala 'posvetno askezo', ki je prežemala celoten način življenja posameznikov in družbenih skupin. Na eni strani se ta etika kaže v porabniški askezi, na drugi pa v natančnem izpolnjevanju posvetnega poklica, kot boguvšečnega dejanja, ki je hkrati tudi znamenje, ne pa tudi dokaz, izvoljenosti med zveličane. (Adam, 2002: 214)

stigmatiziranju. Dolgotrajno brezposelni, posamezniki, ki so sposobni za delo, pa ne delajo, tisti, ki delajo na družbeno nesprejemljiv način, predstavljajo grožnjo ideologiji delovne discipline. Ta predpostavlja posameznikovo marljivost pri delu, napor in vzpostavlja temu pripadajoč sistem nagrajevanja družbeno priznanega dela. Giddens tako trdi, da ostaja družbeno priznana delo v današnjih časih nosilec moralnega pomena – določa ali je posameznik družbeno sprejet in cenjen (Leonard, 1991: 36). Na tem vrednostnem sistemu temelji tudi zagotavljanje socialne varnosti v državah blaginje. Aktivacijske politike skušajo s svojimi ukrepi posameznike (ponovno) vključiti na trg delovne sile in tako zagotoviti polno zaposlenost. Ta naj bi vzpostavila družbeni red in vključujočo družbo. V tem pogledu ima dostop in vključitev posameznikov v plačano delo monopol nad socialno vključenostjo. (Beck, 1999: <http://www.jobletter.org.nz/jbl10211.htm>)

Mogoče ključen problem ideje osnovnega državljskega dohodka ni v njegovih pomanjkljivostih, ampak predvsem v prednostih, ki jih prinaša. Verjetno nismo vajeni razmišljati v kategorijah, ki radikalno spreminjajo svet³¹. Nepredstavljivo je, da bi sprejeli ukrep, ki bi omogočal 'srečo' brez izpolnjevanja določenih pogojev. Ideja osnovnega državljskega dohodka je tako izpostavljena številnim kritikam. Vzrok za to je skrit v zakoreninjenosti delovne etike v kulturi zahodne civilizacije. Ideja o družbi, ki ne bi bila definirana preko plačanega dela, in kjer bi bilo potrebno delo omejeno na nekaj ur na teden, je nepredstavljiva tako tistim, ki jim sistem pridobitnega dela omogoča socialno vključenost, kot tudi tistim, ki so zaradi njegovega delovanja socialno izključeni, ugotavljajo Aranowitz, Espozito, DiFazio in Yard. (1998: 67-71)

2. 4. Sklep

Obstajajo številne verzije osnovnega državljskega dohodka. Najpomembnejša in najbolj smiselna se mi zdi delitev vzdolž antinomov nepogojenosti/pogojenosti. Se pravi delitev na tiste sisteme, ki predvidevajo nepogojenost upravičenosti do osnovnega državljskega dohodka, in na tiste, ki zagovarjajo njihovo pogojenost. Ta delitev se mi zdi zelo pomembna zaradi tega, ker koncept pogojenosti sledi logiki, ki prevladuje in je značilna za sisteme socialnega varstva, utemeljene na delovni blaginji. In sicer – pogojevanje upravičenosti do

³¹ »Pomembni problemi, s katerimi se soočamo, ne morejo biti uspešno rešeni, če uporabljamo nivo razmišljanja, ki jih je ustvaril.« (Albert Einstein: <http://www.citizensincome.org/discussion/index.shtml>)

denarnih dajatev z obvezo vključevanja posameznika v različne programe aktiviranja. S tega vidika koncept pogojenosti ne prinaša radikalnega preloma z obstoječimi ukrepi zagotavljanja socialne varnosti.

Če sprejmemo, da je družba 21. stoletja družba novih tveganj, lahko pritrdimo temu, da so za njihovo obvladovanje, za zagotavljanje socialne varnosti in za vključevanje vseh državljanov, v socialni politiki potrebni novi pristopi. Ti naj ne bi sledili logiki pogojenosti, saj je vse bolj jasno, da ta ne uspeva več v celoti izpolnjevati svoje funkcije – zagotavljanja zadostne socialne varnosti in vključenosti vseh državljanov. Vendar pa je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da ideja osnovnega državljanskega dohodka še nikjer ni dobila ustrezne politične podpore. Zato je, s stališča pridobivanja le-te, ustrežnejša postopna uveljavitev, ki bi obsegala prepletanje obeh principov.

ZAKLJUČEK

V uvodu smo postavili osnovno hipotezo, da ostajajo družbeno uveljavljene strategije zagotavljanja materialne in socialne varnosti mladih kljub prehodu iz industrijske moderne v družbo tveganja nespremenjene. Njihova uspešnost pa je zaradi naraščajočih tveganj vse bolj relativizirana oziroma razvrednotena.

V središče vzrokov za relativizacijo oziroma razvrednotenje tako tržno-tekmovalne kot tudi netržno-redistributivne strategije lahko postavimo spremembe v sistemu pridobitnega dela. Sistem pridobitnega dela je ob prehodu iz obdobja družbe industrijske moderne v obdobje družbe tveganja zaradi napredka informacijske in komunikacijske tehnologije ter racionalizacijskih strategij podjetij doživel radikalne spremembe. Ugotovimo lahko, da so se zgodile v dveh smereh. Prvič v zmanjševanje potreb po delovni sili (predvsem manj izobraženi) in drugič v povečevanje potreb po nestandardni fleksibilni delovni sili. Prevladovati začne fleksibilno-pluralni sistem pridobitnega dela. Širša družbena implikacija novega sistema pridobitnega dela je generalizacija zaposlitvenih negotovosti, ki je prejšnji standardiziran sistem polne zaposlenosti ni poznal.

Prav tako je pomembno, da vključenost posameznika in posameznice v sistem pridobitnega dela družbe tveganja ne omogoča več avtomatičnega zagotavljanja zadostne materialne varnosti, saj predpostavlja prehajanje iz delovna v nedelavna obdobja in nizko varnost zaposlitve. Zato se strategija zagotavljanja materialne varnosti mladih z vstopom v sistem pridobitnega dela vse bolj relativizira. V družbi tveganja še vedno predstavlja obvezujočo pot mladih pri doseganju materialne varnosti in obvladovanju tveganj, vendar pa se zaradi naraščajočih tveganj na trgu delovne sile zdi, da je dostopna vse manjšemu delu posameznikov in posameznic.

Spremembe sistema pridobitnega dela posredno vplivajo na izobraževalni sistem in sisteme socialnega varstva. Tako izobrazba kot strategija za obvladovanje tveganj in zagotavljanje materialne varnosti sledi spremembam v sistemu pridobitnega dela v tem smislu, da se ob zavedanju središčnosti tega sistema pojavi naraščajoča obveza po nujnosti pridobitve (čim višje) izobrazbe. Ta mladim omogoča kasnejše konkuriranje na trgu delovne sile. Izobrazba je zato v družbi tveganja postala eden izmed ključnih dejavnikov pri uspešnosti obvladovanja

tveganj in zaposlitvenih negotovosti. Vsesplošna uporaba te strategije pa ima tudi svoje stranske posledice. Te se manifestirajo v izobraževalni ekspanziji in posledično v spremembah promocijskih kriterijev, ki vstopijo v veljavo zaradi formalno vse bolj izenačenih izobrazbenih dosežkov mladih. Ugotovimo lahko, da na uspešnost mladih pri prehodu iz izobraževalnega sistema v sistem pridobitnega dela, poleg samih izobrazbenih dosežkov, vse pomembnejšo vlogo pridobivajo socialni in kulturni kapital ter pripadnost 'pravih' družbenim krogom. Zato postaja izobrazba pri zagotavljanju materialne varnosti nezadostna in je s tem razvrednotena, obenem pa je vedno bolj nepogrešljiva, saj predstavlja vstopnico za udeležbo v konkurenčnem boju za vedno redkejša delovna mesta.

Tudi netržno-redistributivna strategija držav blaginje pri zagotavljanju socialne varnosti mladih postaja zaradi sprememb v sistemu pridobitnega dela vse manj uspešna. Za nov sistem je namreč značilna heterogenost zaposlitvenih statusov in temu pripadajoča neenakost v možnostih zagotavljanja socialne varnosti. Zaposlitvene priložnosti mladih pa so večinoma vezane na nestandardne fleksibilne zaposlitve in njim pripadajoče nižje stopnje socialne varnosti. Zato je v pogojih družbe tveganja, ko se tveganja množijo in zadevajo vse obsežnejši del populacije, ta strategija mladim vse težje dostopna, omejena pa predvsem na posameznike in posameznice, ki se nahajajo v standardnih oblikah zaposlitev. Tako tveganja, ki izhajajo iz značilnosti pridobitnega dela družbe tveganja, prizadevajo predvsem mlajši del delovne populacije in se kažejo kot vir neenakosti pri zagotavljanju socialne varnosti. Kljub temu pa ostajajo cilji (in z njimi povezani ukrepi politik zaposlovanja in socialne politike) v državah blaginje vezani na koncepta polne zaposlenosti in delovne blaginje. Plačano delo ostaja glavni vir materialne in socialne varnosti. Zato se tudi ohranja njegova družbena centralnost.

Vendar pa je ob očitnem povečevanju konflikta med delovno blaginjo in trgom delovne sile vse močnejša potreba po spremembah socialne politike. Predvsem v smislu redefiniranja posameznikovega dela kot edinega vira zagotavljanja socialne varnosti.

Zato sem s prikazom ideje osnovnega državljanskega dohodka skušal opozoriti na možnost alternativnega sistema socialne varnosti. Bistvo ideje je v ločitvi posameznikove upravičenosti do denarnih dajatev od predhodnega statusa zaposlitve. Torej v zagotavljanju določenega življenjskega standarda ne glede na zaposlitveni status. Ta ideja pomeni prelom z

ukrepi socialnih politik, ki so utemeljene na delovni blaginji. Odpravlja monopol plačanega dela nad zagotavljanjem socialne varnosti in socialne vključenosti mladih.

Z vidika uspešnosti vse bolj omejenih strategij mladih in države blaginje pri zagotavljanju zadostne materialne in socialne varnosti je pomembno, da obstajajo alternativni pogledi na reformo držav blaginje. Ti bi v prihodnosti lahko ponudili sistemsko prilagoditev na vse kompleksnejše pogoje na trgu delovne sile in spremembe v celotnem sistemu pridobitnega dela v družbi tveganja.

Literatura

Adam, F. (2002): K Webrovi Protestantski etiki in duhu kapitalizma. V: Weber, M.: Protestantska etika in duh kapitalizma., Studia Humanitatis, Ljubljana

Aranowitz, S. in Cutler, J. (1998): Postwork – Work, The Wages of Cybernation. Routledge, London

Beck, U. (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Knjižna zbirka Temeljna dela, Krtina, Ljubljana

Beck, U. : On Insecurity and Re-defining Work. The Jobs Letter No.102 / 30 June 1999. Dosegljivo: <http://www.jobsletter.org.nz/jbl10211.htm>.

Beck, U. (1998): Politics of Risk Society. V: Franklin, J. (ur).: The Politics of Risk Society. Polity Press in association with the Institute for Public Policy Research, Cambridge

Bohinc, R. (2000): Socialno pravo, študijsko gradivo.FDV, Ljubljana

Chancer, L. (1998): Benefiting From Pragmatic Vision. V: Aranowitz, S. in Cutler, J.: Postwork – Work, The Wages of Cybernation. Routledge, London

Coates, J. F. (1996): Reworking Work: Tough Times Ahead. V: ur. Shostak, A. B.; :The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Impacts of Changing Employment: If the Good Jobs Go Away, Philadelphia

Esping-Andersen, G. (1993): Post – industrial Class Structures: An Analitical Framework. V: Esping-Andersen, G.;: Changing classes : stratification and mobility in post-industrial societies, Sage, London

Giddens, A. (1999): Runaway World, How Globalisation is Reshaping Our Lives., Profile Books Ltd., London

Giddens, A. (1998): Risk Society: the context of British Politics., V: Franklin, J. (ur).: The Politics of Risk Society. Polity Press in association with the Institute for Public Policy Research, Cambridge

Giddens, A. (2000): Tretja pot: prenova socialne demokracije., Orbis, Ljubljana

Gorz, A. (1997): Reclaiming Work, Beyond the Wage-Based Society., Polity Press, Cambridge

Ignjatović, M. (2002): Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile: doktorska disertacija.

Ignjatović, M. (2000): Trg delovne sile v Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja. V: Svetlik, I. in dr.: Politika zaposlovanja., Knjižna zbirka Politični procesi in inštitucije, FDV, Ljubljana

Ivančič, A. (1999): Izobraževanje in priložnosti na trgu dela : izobraževanje, strukturne spremembe in mobilnost na trgu dela v obdobju 1974-1994. FDV, Ljubljana

Kildal, N. (2001): Workfare Tendencies in Scandinavian Welfare Policies. dostopno na <http://216.239.53.100/search?q=cache:bKpPNkkUMmkC:www.ilo.org/public/english/protecti on/ses/download/docs/workfare.pdf+Nanna+Kildal%2Bactivation&hl=en&ie=UTF-8>, (11.12. 2002)

Klemenčič, B. (1998): Koncept socialne izključenosti: Diplomsko delo

Kopač, A. (2000): Pasivna politika zaposlovanja – sistemi socialne varnosti za primer brezposelnosti., V: Politika zaposlovanja., Knjižna zbirka Politični procesi in inštitucije, FDV, Ljubljana

Kramberger, A. (1999): Poklici, trg dela in politika., Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede, Ljubljana

Kuzmanič-Korva, D. (2001): Strategija oblikovanja mreže izvajalcev na področju socialnega varstva: magistrsko delo

Leonard, P. (1997): Postmodern welfare: reconstructing an emancipatory project., London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage

Liebig, S. in Mau, S. (2002): A Legitimate Guaranteed Minimum Income., dostopno na: <http://216.239.37.100/search?q=cache:e571t5z43mEC:www.etes.ucl.ac.be/BIEN/Conference2002/Papers/LiebigStefan.doc+guaranteed+basic+income&hl=en&ie=UTF-8> , (11.12.2002)

Livingstone, D.W. (brez datuma): Beyond Human Capital Theory: The Underemployment Problem., dostopno na <http://www.oise.utoronto.ca/~dlivingstone/beyondhc/> , (11.12. 2002)

Malnar, B. (1996): Zaznava družbene neenakosti. FDV, Ljubljana

Mencin-Čeplak, M. (1996): Izobraževanje in izobraženost. V: Nastran-Ule, M. (ur.),: Mladina v devetdesetih, analiza stanja v Sloveniji. Znanstveno in publicistično središče: Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urad Republike Slovenije za mladino, Zbirka Forum, Ljubljana

Offe, C. (1996): Modernity and The State, East, West. Polity Press, Cambridge.

Renner, T. (1996): Mladina in družina. V: Ule in dr.: Predah za študentsko mladino., Urad RS za mladino, Zbirka Juventa, Ljubljana

Renner, T. (2000): Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V: Ule, M. in dr.: Socialna ranljivost mladih., Zbirka Juventa, Aristej, Ljubljana

Rifkin, J. (1996): End of work: the decline of the global labor force and the dawn of the post-market era. New York : G. P. Putnam's Sons.

Rus, V. (1990): Socialna država in država blaginje., Domus, Ljubljana

Rus, V. (1989): Socialna varnost in minimalni osebni dohodek. V: Teorija in praksa, let. 26, št. 6-7, str. 742-749, Ljubljana

Sfiligoj, N. (1996): Temeljna načela delovanja sodobnega tržnega mehanizma., Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana

Stanojević, M. (1996): Socialno partnerstvo – modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja., Enotnost

Svetlik, I. (1994): Fleksibilne oblike dela in zaposlitve v Sloveniji. V: Svetlik, I., Pirher, S.: Zaposlovanje, približevanje Evropi; Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1994- Zbirka Teorija in praksa.

Škerlep, A. (1998): Razred in okus - Bourdieujev pojem habitusa.V: ČKZ, let XXVI, 1998, št. 189, str. 31-47, ŠOU, Ljubljana

The Jobs Letter: A Rifkin reader. (brez datuma), dostopno na, <http://www.jobletter.org.nz/art/rifkin01.htm>, (11. 12. 2002).

Trbanc, M. in Verša, D. (2000): Zaposlovanje mladih. V: Svetlik, I. in dr.: Politika zaposlovanja., Knjižna zbirka Politični procesi in inštitucije, FDV, Ljubljana

Ule, M. (2000): Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V: Ule in dr.,: Socialna ranljivost mladih., Zbirka Juventa, Aristej, Ljubljana

Vilroks, J. (1993): Basic Income, Citizenship and Solidarity: Towards a Dynamic for Social Renewal. V: Coenen, H., Leisink, P.,: Work and Citizenship in the New Europe, Edward, Elgar Publishing Company, England.